

ŠIAULIŲ UNIVERSTITETAS
EDUKOLOGIJOS FAKULTETAS
PSICHOLOGIJOS KATEDRA

Inga Sūdžiūtė

Edukologijos magistratūros studentė

**ŠEIMOSE IR VAIKŲ GLOBOS NAMUOSE UGDOMŲ VAIKŲ
SAVIVERTĖS IR TARPUSAVIO SANTYKIŲ YPATUMAI**

Magistro darbas

Mokslinis vadovas
Doc.dr.Eugenija P. Zambacevičienė

Šiauliai, 2006

Darbas originalus.....I.Sūdžiūtė
(studento parašas)

SUMMARY

PECULIARITIES OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS AND SELF-ESTEEM OF CHILDREN LIVING IN FAMILIES AND CHILDREN FROM RESIDENTIAL CARE

It is very significant to investigate the self-esteem in the young age. Loss of parents or living apart from them, lack of care of the child, lack or absence of close emotional relationship are one of the most important factors traumatizing children, preventing them from feeling self-importance, diminishing their self-evaluation and determining distrust towards themselves and others. The study analyses factors of self-esteem, academic achievements and interpersonal factors. Poor environments and previous limited experience, lack of love, life apart from parents and negative influence of classmates of children from residential care and children living in families. **The purpose** of this study is to find out peculiarities and differences of self-esteem and academic achievement of children from residential care and children living in full families. The connection between self-esteem and interpersonal factors is also analyzed. 200 children, from the residential home (N=100) and from families (N=100), among 118 girls and 82 boys participated in the research. Self-esteem was measured by the Harvey differential type scale in three difference factors. Interpersonal relationship was measured by sociological research. The investigation showed that children from residential care evaluated themselves as highly as children living in families. But children from residential care have more problems with teachers, theist self evaluate having no good qualities, anything to be proud of, in most of the situations feeling worthless and unnecessary to others, less precious.

Results of the investigation showed that negative living conditions, poor environment and previous limited experience have an influence poorer academic achievements and progress of interpersonal relationships. Results of interpersonal relationships relational analysis showed statistically significant relations among some factors of self-esteem between children living in families and children from residential care. It was determined that children who evaluate themselves more positively are more popular between contemporary, whereas children who have nothing to be proud of feel unnecessary and evaluate themselves as worthless and wish to become more popular in theist classes. Results showed that children from residential care with high level of self-esteem are successful in the friendship process.

Results of the investigation shows, those children from both groups have quite high self-esteem level and residential care is not reason of less self-esteem level. And both groups have same interpersonal problems in each classes – there are the same number children with problems of social integration.

TURINYS

Įvadas	4
1. SAVIVERTĖS PROBLEMOS TEORINĖ ANALIZĖ	7
1.1. Savivertės samprata ir struktūra	7
1.2. Savivertės formavimosi mechanizmai	13
1.3. Savivertės lygmenys.....	16
1.4. Mokytojų įtaka mokinių savivertės formavimuisi	18
2. TARPASMENINIŲ SANTYKIŲ TEORINIAI ASPEKTAI	20
2.1. Tarpasmeninių santykių samprata, rūšys	20
2.2. Tarpasmeninių santykių pasirinkimą aiškinančių teorijų apžvalga	22
2.3. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių ir paauglių tarpasmeninių santykių ypatumai	25
2.4. Statuso samprata ir mokinio statusą klasėje lemiantys veiksniai	28
3. ŠEIMOSE IR VAIKŲ GLOBOS NAMUOSE UGDOMŲ VAIKŲ SAVIVERTĖS TYRIMO REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ	36
3.1. Savivertės tyrimo metodika	36
3.2. Savivertės tyrimo respondentų charakteristika	36
3.3. Mokinių, augančių šeimose ir globos namuose, savęs vertinimo tyrimo rezultatų lyginamoji analizė	37
4. ŠEIMOSE IR VAIKŲ GLOBOS NAMUOSE UGDOMŲ VAIKŲ SOCIOMETRINIO STATUSO TYRIMO REZULTATAI IR ANALIZĖ	50
4.1. Sociometrinio statuso tyrimo metodika	51
4.2. Sociometrinio statuso tyrimo analizė	51
4.3. Ryšys tarp šeimose ir vaikų globos namuose ugdomų vaikų sociometrinio statuso ir savivertės lygio	53
Išvados	55
Rekomendacijos	57
Literatūra	58
Priedai	61

IVADAS

Aktualumas. Vaikų tarpusavio santykiai svarbūs kiekvienam vaikui: augančiam šeimose ir ypatingai augančiam vaikų globos namų šeimynose. Bendravimas su bendraamžiais mokykloje, kieme ar kitose vietose užima didelę vaikų gyvenimo dalį. Vieni vaikai pykstasi su draugais ir nežino, kaip susitaikyti, kiti jaučiasi išduoti ar palikti savo draugų, tretieji nežino, kaip susidraugauti ir įgyti naujų pažinčių. Kartais vaikams būna sunku susirasti draugų, nes yra uždaresni nei kiti vaikai, kartais jie, ypatingai augantys globos namuose, jaučia, kad išsiskiria iš kitų vaikų, dėl to nesusidraugauja su bendraamžiais, jaučiasi atstumti.

Jaunesniojo mokyklinio amžiaus ir paauglystės laikotarpiu labai svarbu mokykla ir draugystė su bendraamžiais. Todėl vaikui nesėkmė mokykloje ir bendraamžių atstūmimas atrodo, kaip visiška katastrofa (Gumuliauskienė, 2001). Daliai vaikų pavyksta išvengti tokių problemų: jiems sekasi mokytis, juos mėgsta bendraamžiai. Kitiems vaikams susidoroti su problemomis padeda šeima. Tačiau daug sunkiau vaikams, gyvenantiems vaikų globos namų šeimynose: dauguma tokių vaikų baigia mokyklą, išsinešdami skausmingus prisiminimus su menkavertiškumo, nusivylimo savimi jausmais, kurie dažnai išlieka visą gyvenimą (Goštautas, 2005).

Tarpusavio santykiai, ypatingai paauglystės laikotarpiu, turi didelę įtaką savęs vertinimui. Savęs vertinimas - tai individo savęs paties, savo galimybių, savybių ir vietos tarp kitų žmonių vertinimas. Nuo jo priklauso žmogaus santykiai su kitais žmonėmis, jo savikritiškumas, reiklumas sau, požiūris į savo laimėjimus ir nesėkmes.

Kalbant apie mokinių elgesio, mokymosi problemas, daugiausia susiduriama su neadekvačiu savęs vertinimu - nepakankamu ar pernelyg geru. Psichologų nuomone (Samošonok, 2005; Goštautas, 2004), neadekvatus savęs vertinimas deformuoja asmenybę, sudaro palankias sąlygas neigiamiems bruožams formuotis ir kartu apsunkina normalią psichologinę raidą.

Pernelyg gerai save vertinantis asmuo turi nerealias pretenzijas, nepastebi trūkumų, ignoruoja nesėkmes, dėl klaidų kaltina kitus. Linkę save nuvertinti asmenys nepasitiki savimi, jautriai reaguoja į kritiką, išgyvena dėl nesėkmių, todėl nekelia sau didelių tikslų, netiki sėkme.

Savęs vertinimas visų pirma formuojasi girdint ir suvokiant kitų žmonių vertinimus. Vaikai suaugusiųjų vertimams teikia didelę reikšmę, negali jų nuomonės įvertinti kritiškai. Todėl vaikų savęs vertinimas yra tiesioginis suaugusiųjų (tėvų, mokytojų) vertinimų atspindys (Juodaitytė,

2003). Paauglystėje suaugusiųjų vertinimas sumažėja, tačiau labai svarbus yra draugų vertinimas, įtakojančias paauglio savęs vertinimą.

Nors į mokyklą vaikai ateina jau turėdami nuomonę apie save, savo sugebėjimus, klasės draugai ir mokykla turi didžiulę įtaką moksleivio savajam „Aš“. Savęs vertinimas, tarpasmeniniai santykiai klasėje gali būti kaip vienos iš svarbiausių sėkmingo mokymo ir mokymosi prielaidų, noro ar nenoro lankyti mokyklą priežasčių (Sutton, 1999).

Vaikai, augantys šeimose, dažniau turi adekvatų savęs vertinimą, užima geresnes pozicijas klasėje ar tarp draugų. Vaikai, augantys globos namų šeimynose mažiau pasitiki savimi, turi susiformavę neadekvatų savęs vertinimą, labai dažnai jaučiasi kitokie, dažniausiai blogesni už augančius šeimose vaikus, sunkiai pritampa prie klasės draugų, užima žemesnę statusą klasėje. O tai tik dar labiau įtakoja jų tarpasmeninius santykius, savęs vertinimą ir labai dažnai požiūrį į gyvenimą užaugus.

Šiame darbe bus nagrinėjama ir lyginama vaikų, augančių šeimose ir vaikų globos namų šeimynose, savęs vertinimo ir tarpasmeninių santykių ypatumai skirtingais raidos etapais: jaunesniajame mokykliniame amžiuje ir paauglystėje.

Tyrimo objektas. III-IV ir VIII-IX klasių vaikų, ugdomų šeimose ir globos namų šeimynose, savęs vertinimas ir tarpasmeninių santykių ypatumai.

Hipotezės. 1. Vaikų, ugdomų globos namų šeimynose, savivertė menkesnė nei vaikų, ugdomų šeimose.

2. Tarpasmeniniuose santykiuose su bendraamžiais vaikų globos namų auklėtiniai yra mažiau populiarūs nei šeimose ugdomi vaikai.

Darbo tikslas. Išsiaiškinti jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų ir jaunesniųjų paauglių, ugdomų šeimose ir vaikų globos namų šeimynose, savęs vertinimo bei tarpusavio santykių ypatumus.

Tyrimo uždaviniai :

1. Išanalizavus mokslinę, psichologinę ir pedagoginę literatūrą išsiaiškinti jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų ir jaunesniųjų paauglių savęs vertinimo ir tarpusavio santykių ypatumus.
2. Nustatyti vaikų globos namų šeimynose ir šeimose ugdomų vaikų savęs vertinimo lygius ir socialinį statusą klasės bendruomenėje.
3. Atlikti tyrimo duomenų lyginamąją analizę amžiaus ir lyties aspektu.
4. Atskleisti ryšį tarp šeimose ir vaikų globos namuose ugdomų vaikų savivertės ir socialinio statuso.

Tyrimas grindžiamas šia **metodologine nuostata**: humanistinės pedagogikos idėjos akcentuoja ugdytinio sampratą, pabrėžiančią kiekvieno laisvę, orumą, lygiateisiškumą ir toleranciją, lygias teises ugdytis.

Tyrimo metodai.

- mokslinės literatūros analizė darbe nagrinėjama klausimais
- anketinė apklausa
- sociometrinis tyrimas
- kiekybinė, statistinė duomenų analizė

Tyrimo imtis: tyrime dalyvavo 200 respondentų iš Tauragės, Alytaus, Šilalės bendrojo lavinimo mokyklų ir Tauragės bei Alytaus vaikų globos namų (po 25 III- IV ir VIII-IX klasių moksleivius: 100 – gyvenančių globos namuose, 100- šeimose).

Tyrimo etapai. Pirmajame etape (2004 m. rugsėjo – gruodžio mėn.) buvo analizuojama filosofinė, psichologinė ir pedagoginė literatūra, interneto duomenų bazės. Atitinkamos literatūros studijos leido tiksliau formuluoti tyrimo problematiką, tikslus, uždavinius, kelti hipotezes.

Antrajame etape (2005 m. sausio – gegužės mėn.) buvo kuriama tyrimo metodika, atliktas apžvalginis tyrimas, kurio metu tikrinta atskirų metodikų patikimumas, tinkamumas, atsižvelgiant į gautus duomenis koreguotas tyrimo instrumentarius. 2005 m. vasario – kovo mėn. atliktas konstatuojamasis tyrimas.

Trečiajame etape (2005-2006 m.) atlikta tyrimo duomenų statistinė analizė. Remiantis gautais duomenimis tikrinta darbo hipotezė, formuluotos išvados ir parengtos konkrečios rekomendacijos.

Darbo struktūra: Magistro darbą sudaro įvadas, 4 skyriai, išvados, rekomendacijos, literatūros sąrašas, 8 priedai. Darbe pateikta 9 lentelės ir 1 paveikslas.

1. SAVIVERTĖS PROBLEMOS TEORINĖ ANALIZĖ

1.1. Savivertės samprata ir struktūra

Savęs vertinimas – tai individo savęs paties, savo galimybių, savybių ir vietos tarp kitų žmonių vertinimas (Psichologijos žodynas, 1993).

L. Bulotaitė (1995) teigė, kad savęs vertinimas - tai savosios vertės, svarbos pažinimas, leidžiantis asmeniui būti atsakingam už save ir atsakingai elgtis su kitais.

Pasak G. Valicko (1991) savęs vertinimas – tai procesas, nenutrūkstantis visą žmogaus gyvenimą, dažniausiai įsisąmonintas vien emocijomis ir intuicija. Dažnai savęs vertinimas sutapatinamas su savimone: žmogaus savimone – tai visuma požiūrių į save, į tai, kuo jis save laiko, į savo privalumus ir trūkumus, galimybes. Savimone pasireiškia tiek individo veiksmis, tiek ir tuo, kaip jis atsako į klausimus „kas aš?“, „koks aš?“.

A. Zaukienė (1998) savęs vertinimą apibūdino išskirdama du glaudžiai susijusius momentus: pats savęs vertinimo procesas ir to proceso rezultatas. Šiuo požiūriu savęs vertinimas yra procesas, kurio metu žmogus analizuoja save. Savęs vertinimas prasideda tada, kai išdrįstama pažvelgti į save – koks aš esu, kokie mano jausmai, kada klystu.

V. Žemaitis (1995) teigė, kad savęs vertinimas yra vienas iš svarbiausių asmenybės darinių, atliekančių elgesio ir veiklos vidinio reguliatoriaus funkcijas. Remiantis tyrimų rezultatais, savęs vertinimas yra vienas iš pagrindinių faktorių, nulemiančių mokymosi sėkmę, savęs vertinimas gali turėti įtakos pažintinei veiklai, atminties procesams (savęs vertinimas gali stimuliuoti arba blokuoti įsiminimo bei atgaminimo procesus). Savęs vertinimas turi įtakos ir tarpasmeniniams santykiams.

G. Valickas (1991) pateikia labiausiai paplitusius šios sąvokos interpretacijos būdus:

1. Savęs vertinimas kaip socialinė nuostata.
2. Savęs vertinimas kaip skirtumas tarp nuostatų.
3. Savęs vertinimas kaip psichologinė reakcija.
4. Savęs vertinimas kaip asmenybės funkcija.

Pirmasis savęs vertinimo aprašymo tipas yra pats aukščiausias – savęs vertinimas suprantamas kaip ypatinga socialinės nuostatos rūšis, arba kaip nuostata į ypatingą objektą, t. y. į save. Šiuo atveju akcentas perkeliamas nuo vienos sąvokos – „savęs vertinimo“ – į kitą – „nuostatą“, tačiau savęs vertinimo esmė neatskleidžiama. Antruoju atveju pabrėžiama savęs

vertinimo priklausomybė nuo skirtumo tarp to, kokį save žmogus mato realybėje (realusis Aš) ir koks jis norėtų būti (idealusis Aš) (Valickas, 1991).

„Aš“ vaizdas – tai santykinai pastovūs savęs stebėjimai, savotiškas veidrodis, kuriame atsispindi fizinės ar kitos mūsų savybės: emocijos, gebėjimai, norai, vertybės, vaidmenys (Bendravimo menas, 1993).

„Aš“ vaizdas – tai mūsų žinių apie save bei nuostatų savo pačių atžvilgiu visuma (Bendravimo psichologija, 2001).

Apibūdinant savęs vertinimą kaip psichologinę reakciją, pagrindinis vaidmuo teikiamas žmogaus jausmams, tam, ką jis jaučia ir išgyvena savo atžvilgiu. Čia, kaip ir antruoju atveju, pabrėžiama savęs vertinimo priklausomybė nuo to, kaip žmogus mato save dabartiniu metu, ir koks jis norėtų būti. Tačiau pastaruoju atveju savęs vertinimas suprantamas ne kaip tiesioginis skirtumo tarp dviejų nuostatų rezultatas, bet kaip jausmai, kuriuos sukelia tas skirtumas.

Ketvirtasis skiriasi nuo ankstesniųjų. Savęs vertinimas čia suprantamas kaip „Aš“ sistemos komponentas, kuris atlieka tarpininko funkcijas tarp „Aš“ ir išorinio pasaulio. Kintant socialinei aplinkai, savęs vertinimas gali nulemti žmogaus reakcijos ypatumus į išorinius stimulus (Valickas, 1991).

Savęs vertinimas taip pat apibūdinamas, kaip sąmonės vystymosi pakopą, kuri sujungia asmenybės žinias apie save ir požiūrį į save. Šiuo atveju, kaip vienas iš pagrindinių momentų išskiriamas savęs įsisąmoninimo lygis: savęs vertinimas suprantamas kaip savo fizinių galimybių, protinių sugebėjimų, interesų, elgesio tikslų ir motyvų, požiūrio į save įsisąmoninimas (Боршевский, 1980).

A. Korman (1970) nurodo tris savęs vertinimo aspektus:

- bendrąjį, kurį galima traktuoti kaip santykinai pastovų asmenybės bruožą;
- į užduotį orientuotą savęs vertinimą, kuris susijęs su gebėjimu perkelti patirtį iš praeities į dabartį;
- socialinį savęs vertinimą, kuris formuojasi analizuojant aplinkinių požiūrį į save, savo elgesį.

A. Dildienė (1995) teigė, kad bendro vertinimo teorijoje savęs vertinimas užima vieną iš pagrindinių vietų. Jo esmė ir specifika yra ta, kad vertinimo objektas sutampa su subjektu. Nors vertindami save daugumą vertinimo kriterijų mes perimame iš aplinkos, stengiamės būti objektyvūs, žvelgti į save kitų akimis, tačiau sunkiai išsivaduojame iš savo subjektyvumo.

Aš vaizdą sudaro žinios apie save ir savosios vertės jausmas (savęs vertinimas). Kai kada sąvokos „Aš vaizdas“ ir „savęs vertinimas“ vartojamos kaip sinonimai pabrėžiant, kad terminas Aš vaizdas pirmiausiai išryškina patį atspindžio faktą, t.y. atspindimo objekto vaizdo susiformavimą, tai sąvoka „savęs vertinimas“ akcentuoja to vaizdo palyginimą su tam tikrais etalonais ir standartais“ (Valickas, 1991). Dažniausiai neapsiribojama paprasčiausiu savęs aprašymu, bet ir pozityviai arba negatyviai vertiname tuos aprašymus.

Manoma, kad savęs vertinimo ypatybės vienaip ar kitaip nulemia tokias svarbias žmogaus elgesio bei veiklos charakteristikas kaip tarpasmeninių santykių pobūdį, reakcijų į sėkmę ir nesėkmę ypatumus, žmogaus pretenzijų lygį, t.y. tikslų, kuriuos jis sau kelia, sudėtingumą. Taip pat nuo savęs vertinimo priklauso reiklumas sau, žmogaus veiklos aktyvumas ir apskritai asmenybės raida, jos savikūros problemos. Savęs vertinimas, tiesiogiai dalyvaudamas elgesio ir veiklos reguliacijoje, nustato tam tikrą pusiausvyrą tarp išorinių poveikių, vidinės asmenybės būsenos ir elgesio formų.

Pripažįstama, kad daugumos klientų problemos kilo iš dvejonų dėl savo vertės, nepripažinimo, nesaugumo jausmo, savimeilės bei savigarbos trūkumo. Kalbant apie ugdytinių elgesio, mokymosi problemas irgi daugiausia susiduriama su neadekvačiu jų savęs vertinimu – nepakankamu ar pernelyg geru (Bulotaitė,1995).

Savęs vertinime skiriamas kognityvus ir afektyvus komponentai. Kognityvus komponentas - asmenybės išmanymas apie savo gebėjimus, fizines ar moralines savybes. Afektyvus komponentas - tai įvairiausi emociniai išgyvenimai, kuriuose atsispindi asmenybės požiūris į save, pasitenkinimo arba nepasitenkinimo savo veiksmais, ypatybėmis, pasiektais rezultatais laipsnis. Teigiamas afektyvaus komponento poliūs - tai simpatija, pasididžiavimas savimi, orumo pajautimas, o neigiamas - antipatija sau, savęs niekinimas, gėdos, nevisavertiškumo jausmas. Realiame gyvenime kognityvus ir afektyvus komponentai yra labai artimai susiję ir juos sunku išskirti „ grynai“ pavidalu (žinios apie save beveik visuomet sukelia vienus ar kitus emocinius išgyvenimus). Kognityvaus komponento pagrindą sudaro intelektualios operacijos: mes lyginame save, savo ypatybes ir veiklos rezultatus su tam tikrais standartais, idealais ar kitų žmonių veiklos rezultatais (Žukauskienė,1996).

Formuojantis savęs vertinimui, pirmiau atsiranda ir yra labiau išsivystęs afektyvus komponentas, t.y. emocinis savojo Aš išgyvenimas. Pirminis savęs vertinimas atsispindi visa apimančią pozityvų vaiko požiūrį į save, kuris formuojasi santykių su kitais pagrindu (kiekvienoje šeimoje vaikas daugiau ar mažiau patiria artimųjų meilę, rūpinimąsi ir t.t.). Vaikas daug anksčiau pradeda jausti, kad jį myli arba atstumia ir tik po to įgyja žinių apie save ir išmoksta save

analizuoti. Pagaliau tai turi tam tikrą prasmę. Juk pradiniuose asmenybės vystymosi etapuose žinios apie save neturi jokio praktinio pagrindo, nes vaikai dar negali patikrinti savo galimybių ir spręsti apie save, remdamasis konkrečiais savo veiklos rezultatais. Afektyvus savęs vertinimo komponentas, pasak R. Azimovos, tai dar „iki intelektualus“ savęs vertinimas, kuris nėra logiškai tikslingas. Tačiau tolesnio asmenybės vystymosi ši situacija kinta. Baigiantis ikimokykliniam amžiui, tarp kognityvaus ir afektyvaus komponentų išsivystymo lygio nusistovi pusiausvyra, nes šiame amžiuje labai padidėja vaiko galimybės ir išsiplečia jo patirtis (Žukauskienė,1996).

Vėliau pradėjus lankyti mokyklą, ypač palankios sąlygos sudaromos kognityvaus komponento vystymuisi neišvengiamai atkreipia vaiko dėmesį į save, kadangi kiekvieną dieną yra vertinamos jo žinios bei laimėjimai, mokymosi procese vaikas įsisavina naujas sąvokinio mąstymo formas, kurios įgalina giliau pažinti bei geriau suprasti save. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus pabaigoje susiformuoja tam tikra žinių apie save sistema, kuri išoriškai pasireiškia vaiko gebėjimui vertinti save diferencijuotai argumentuoti savo vertinimus, pažvelgti į save kito akimis. Kognityvus savęs vertinimo komponentas elgesio reguliacijoje atlieka labai svarbias funkcijas. Nuo kognityvaus komponento susiformavimo laipsnio priklauso savęs vertinimo adekvatumas. Kuo daugiau vertindamas savo ypatybes, žmogus remiasi savianalize, loginiais samprotavimais ir įrodymais tuo labiau jo savęs vertinimas atitinka realybę. Priešingai, jeigu savęs vertinimo struktūroje vyrauja afektyvus komponentas, padidėja atotrūkis tarp savęs vertinimo ir realių asmenybės ypatybių. Kaip pažymi M.J.Lisina ir A.I.Silvestr (Valickas,1991), afektyvus savęs vertinimo komponentas yra daugiau apibendrinto pobūdžio, labiau inertiškas ir konservatyvus. Todėl, jeigu tam tikru momentu emociniai išgyvenimai būna adekvatūs įgytų žinių turiniui, tai po truputį toks atitikimas mažėja, kadangi žinios yra greičiau papildomos bei atnaujinamos. Vadinasi, formuojantis savęs vertinimui, gali kilti tokia situacija, kai emociniai išgyvenimai neatitinka ar net prieštarauja įgytoms žinioms apie savo sugebėjimus, moralines savybes ir t.t.

Yra manoma, kad žinios apie save, įgytos sąveikaujant su dideliu pasauliu, atlieka pagrindinį vaidmenį formuojantis kognityviniam komponentui. Tuo tarpu patirtis, įgyta bendraujant su kitais žmonėmis yra daug labiau prisotinta emocijų, todėl turi didesnę įtaką afektyvaus komponento formavimuisi.

Žmogus vertina ne tik konkrečias ypatybes, poelgius, veiksmus ir panašiai, gali būti vertinama asmenybė apskritai - tada yra kalbama apie apibendrintą arba bendrą savęs vertinimą, kuriame atsispindi integruotos žinios apie save. Tarp bendro ir konkretaus savęs vertinimo egzistuoja glaudūs tarpusavio ryšiai. Bendro savęs vertinimo turinyje atsispindi visa konkrečių savęs vertinimo įvairovė. Konkrečių savęs vertinimų pagrindu formuojasi apibendrinta

asmenybės nuomonė apie save. Jeigu žmogus mano, kad jis yra stiprus, protingas, patrauklus ir t.t., tada jis yra geros nuomonės apie save.

Kita vertus, ne tik atskirų savęs vertinimų ypatumai atsispindi bendro savęs vertinimo turinyje, bet ir bendras savęs vertinimas vienaip ar kitaip pasireiškia kiekviename konkrečiame vertinime. Jeigu žmogus yra apskritai geros nuomonės apie save, tai ir atskirose veiklos srityse jis bus aktyvesnis, labiau pasitikės savimi ir pan. Taigi tarp konkrečių savęs vertinimų ir bendro savęs vertinimo egzistuoja abipusiai ryšiai.

Savęs vertinimo sistema - tai ne tik paprastas atskirų savęs vertinimų rinkinys, bet tam tikra hierarchinė struktūra, kurioje vertinamos savybės užima skirtingą padėtį ir yra rikiuojamos pagal jų svarbą bei subjektyvią reikšmę. Tai jau aptarta, analizuojant Aš vaizdo turinį.

Tarpusavio sąveika tarp konkrečių savęs vertinimų ir apibendrintos nuomonės apie save, tarp svarbių ir nereikšmingų, pagrindinių ir antraeilį savęs vertinimų faktorių yra svarbus vidinis savęs vertinimo sistemos vystymosi šaltinis. Yra manoma, jog asmenybės formavimuisi pradžioje atsiranda nediferencijuotas Aš jausmas. Šis jausmas pradeda formotis jau pirmaisiais kūdikio gyvenimo mėnesiais ir paprastai yra teigiamo pobūdžio, nepriklausomai nuo realių vaiko veiksmų rezultatų. Konkretus savęs vertinimas formuojasi šio bendro nediferencijuoto Aš jausmo fone. Bet kurį savo konkrečių veiksmų įvertinimą vaikas supranta, kaip apibendrintą savosios asmenybės vertinimą (Dereškevičius, 2000).

Vėlesniais asmenybės vystymosi periodais padidėja tiek aplinkinių, tiek ir savęs vertinimų diferenciacija. Taigi, neišsivysčiusį, amorfišką Aš jausmą pakeičia kokybiškai naujas apibendrintas savęs vertinimas, kuris formuojasi konkrečių savęs vertinimų visumos pagrindu.

Realaus savęs vertinimo turinyje asmenybės fizinės, protinės ar moralinės savybės, elgesio tikslai ir motyvai atsispindi taip, kaip ji mato save iš tikrųjų, be pagražinimų, su teigiamomis ir neigiamomis savybėmis (Martišauskienė, 1994). Parodomasis savęs vertinimas atspindi tai, kokį save žmogus parodo kitiems, norėdamas suderinti savo elgesį su socialinių normų reikalavimais, stengdamasis paslėpti savo kokias nors silpnybes, trūkumus, neigiamus bruožus, gindamas save nuo per didelio kitų smalsumo ir pan. Parodomasis savęs vertinimas –tai savotiška kaukė, už kurios slepiasi tikrasis žmogaus veidas. Šita kaukė dažnai neatitinka nei to, koks žmogus yra iš tikrųjų, nei to koks jis norėtų būti. Beje, tas siekimas būti geresniam vadinamas idealiuoju Aš, į kurį žmogus ir orientuojasi (Suslavičius, 1995).

M. Rosenberg (Myers, 2000) nurodo tris pagrindines priežastis, dėl kurių žmonės pateikia kitiems kokį nors Aš variantą vietoje to, kad būtų patys savimi. Tai verčia daryti siektini tikslai savigarbos bei Aš pastovumo motyvai į socialinių vaidmenų įsisavinimą. Pirmuoju atveju,

siekiant tam tikrų tikslų, pateikiamas Aš gali tapti pagrindiniu instrumentu, nulemiančiu veiklos sėkmę. Taigi norėdami nusipelnyti aplinkinių palankumą, galima skirtingiems žmonėms pateikti skirtingus savojo Aš variantus, atitinkančius jų lūkesčius bei vertybes.

Antruoju atveju, kadangi kitų žmonių nuomonė ir mūsų savigarba yra labai artimai susijusios, asmenybė deda dideles pastangas siekdama sudaryti apie save palankią aplinkinių nuomonę.

Trečiuoju atveju pateikti aplinkiniams tam tikrus savojo Aš variantus verčia socialinės normos bei taisyklės. Gyvendamas visuomenėje kiekvienas žmogus atlieka įvairius socialinius vaidmenis (amžiaus, lyties, profesinius, šeimos ir k.t) ir privalo laikytis tam tikrų elgesio taisyklių. Tačiau kiekviena asmenybė turi savo tikrąjį Aš. Pasitaiko, kas socialinės normos nesiderina su mūsų autentiškais mintimis, norais, įsitikinimais ar įprastomis poreikių tenkinimo formomis. Tokiais atvejais asmenybė pateikia kitiems savo parodomąjį Aš. Tam tikromis sąlygomis-tai natūralus prisitaikymo mechanizmas, nes gyvenime tenka susidurti su įvairiausiais apribojimais, kurie sukelia tarp žmonių vienokius ar kitokius psichologinius barjerus, pakeičia tikrąjį bendravimą stereotipiniu bei standartiniu (Suslavičius,1995).

Tiek realus, tiek parodomasis savęs vertinimas gali būti įvairaus įsisąmoninimo lygio. Žmogus gali atsižvelgti į keliamus reikalavimus ir atitinkamai save pateikti tik dėl to, kad sudarytų palankią aplinkinių nuomonę, kartu aiškiai suprasdamas skirtumą tarp savo realaus ir parodomąjo Aš. Tačiau kada parodomasis savęs vertinimas ilgainiui įsitvirtina ir iš natūralaus prisitaikymo mechanizmo virsta norma, įpročiu, jis gali „nukonkuruoti“ ir pakeisti asmenybės realųjį Aš. Tada realus žmogus savęs vertinimas yra išstumiamas ir neįsisąmoninamas.

Apibendrinant galima pasakyti, kad asmenybės savęs vertinimas - tai sudėtingas psichinis darinys, susidedantis iš įvairių daugialypiais ryšiais susijusių komponentų. Vystantis asmenybei, kinta ir savęs vertinimo struktūra, atsiranda kokybiškai naujos savęs vertinimo formos. Tai nulemia įvairūs faktoriai: besiplečianti vaiko patirtis ir didėjančios galimybės, skirtinga pozicija, kurią vaikas užima tarpasmeninių santykių sistemoje, nauji aplinkinių reikalavimai bei lūkesčiai, tam tikros vaiko teisės ir pareigos, ir t.t.

Vadinasi savęs vertinimas - tai informacijos atspindžio apie save produktas, susijęs su tam tikromis vertybėmis ir etalonais, kuris pasireiškia įsisąmonintos ir neįsisąmonintos, afektyvios ir kognityvios, bendros ir konkrečios, parodomosios ir realios formų vienybėje.

Savęs vertinimas atsiranda ne iš karto. Jo formavimasis turi tam tikrus mechanizmus.

1.2. Savivertės formavimosi mechanizmai

Šiuo metu psichologinėje literatūroje (Valickas,1991) galima išskirti tris pagrindinius savęs vertinimo formavimosi mechanizmus: a) kitų žmonių vertinimų įsisavinimą; b) socialinį palyginimą; c) saviatribuciją.

Savęs vertinimas visų pirma formuojasi girdint ir suvokiant kitų žmonių vertinimu. Ypač tai akivaizdu ankstyvesniuose amžiaus tarpsniuose. Vaikai suaugusiųjų vertinimams teikia didelę reikšmę, negali jų nuomonės kritiškai įvertinti. Todėl vaikų savęs vertinimas yra tiesioginis suaugusiųjų (tėvų, mokytojų) vertinimų atspindys. Manoma, kad 7-8 metų vaikai tik pamažu pradeda sugebėti priimti kitų žmonių nuomonę, neprarasdami savosios, iki tuo jie tiki viskuo, ką girdi, ir į viską reaguoja labai asmeniškai (Lepėškienė,1996). Taigi vaiko požiūris į save, savęs vertinimas formuojasi introrekcijos būdu - besąlygiškai priimant kaip tiesą viską ką girdi apie save iš kitų žmonių. Svarbu žinoti, kad neigiamą atgalinį ryšį vaikas linkęs generalizuoti (perdėtai apibendrinti): jis aplinkinių vertinimą priskiria ne tik tam tikram savo elgesiui, už kurį yra baramas ar baudžiamas, kuriam suaugusieji nepritaria konkrečiomis situacijomis, bet sau, kaip žmogui apskritai.

Pagrindinė grupė, kurioje formuojasi žmogaus savęs vertinimas, yra šeima. Juk joje pradamas vertinti kiekvienas vaiko poelgis. Nuo tų vertinimų labai priklauso, kaip toliau vystysis asmenybė (Suslavičius,1995). Svarbiausias veiksnys skatinantis pajusti savo vertę yra vaiko pajutimas, kad jis tėvų mylimas ir priimamas besąlygiškai - toks koks jis yra. Jei tėvai supranta ir priima vaiko jausmus, net ir neigiamus, nekelia jam neįgyvendinamų reikalavimų, nelygina jo su kitais vaikais, palaiko jo norus ir pasirinkimus ar bent žiūri į juos rimtai, vaikas jaučiasi vertingas, svarbus vien dėl to, kad jis egzistuoja, jaučia, kad jam gera būti pačiu savimi. Tačiau emocinėje aplinkoje augantis vaikas yra atsparesnis kritikai iš svetimų žmonių gaunamas neigiamas atgalinis ryšys ir patiriamos nesėkmės jį mažiau žeidžia ir ne taip ryškiai atsiliepia jo savęs vertinimui, kaip tų vaikų, kurie, norėdami sulaukti tėvų palaikymo ir pritarimo, nuolat turi stengtis įtikti, laikytis jų reikalavimų būti į ką nors panašūs ar už ką nors pranašesni.

Nors šeima daro milžinišką įtaką vienokiam ar kitokiam vaiko savęs vertinimo formavimuisi ir į mokyklą vaikai jau ateina turėdami nuomonę apie save bei savo gebėjimus, mokytojai ir mokykla daro didžiulę įtaką moksleivio savęs vertinimo raidai, tačiau tai plačiau bus aptariama aiškinantis, kaip formuojasi sumažinta savivertė (žemas savęs vertinimas).

Autoritariškos visuomenės, kurioje gyvename ilgus dešimtmečius, nuostatos perneštos į šeimą, vyraujanti nepagarba žmogui, daugelio tėvų psichologinio išprusimo stoka sąlygoja tai, kad nemažai vaikų ateina į mokyklą, nepasitikėdami savimi, blogai save vertindami. Tai veikia ne tik bendrą savijautą mokykloje, jo santykius su bendraamžiais ir kitais žmonėmis, bet ir gebėjimą mokytis. Kad vaikas būtų atviras patyrimui, smalsus ir aktyvus, kad tikėtų, jog jo pastangos bus vaisingos, jis turi jaustis saugus, nepažeidžiamas, apsaugotas nuo galimų pažeminimų.

Buvo nustatyta, jog vaikų elgesio priklausomybė nuo suaugusiųjų vertinimų yra atvirkščiai proporcinga jų amžiui: kuo jaunesnis vaikas, tuo nekritiškiau jis suvokia suaugusiųjų vertinimus ir jiems teikia didelę reikšmę. Bendraamžių nuomonė ir vertinimai suprantami kitaip: kuo jaunesnis, tuo mažiau jis orientuojasi į bendraamžių vertinimus. Vėliau „reikšmingieji kiti“, į kuriuos orientuojasi vaikas, keičiasi: paaugliui daug svarbesnė tampa jo draugų, bendraamžių nuomonė, tuo tarp suaugusiųjų vertinimų įtaka pastebimai mažėja. Kartu buvo pastebėta, jog vystantis asmenybei, formuojasi santykiškai nepriklausomas požiūris į save. Asmenybė pamažu persiorientuoja nuo išorinių vertinimų prie savo pačios nuomonės, t.y. įvyksta savęs vertinimo emancipacija.

Akcentuojama, kad išorinių vertinimų poreikis savęs vertinimui daug didesnis, jeigu žmogus mano, kad „reikšmingieji kiti“ vieningai vertina jo poelgius ar savybes, negu tuo atveju, kai kitų žmonių nuomonė skiriasi. Tačiau asmenybė sprendžia apie save ir vertina save ne tik įsisavindama aplinkinių nuomonę, bet ir lygindama save su kitais žmonėmis. Socialinis palyginimas- tai kitas svarbus savęs vertinimo formavimosi šaltinis, kuris taip pat akcentuoja žmonių tarpusavio sąveikos įtaką asmenybės savęs vertinimui: žmogus suvokia ir vertina save, lygindamas savo savybes su kitų žmonių ypatybėmis (Butkienė, 1996).

Daugelis žmogiškojo Aš aspektų gali būti palyginami kiekybiškai arba kokybiškai, bet pats socialinis palyginimas nėra vienareikšmis, jame galima išskirti du skirtingus palyginimo tipus. Vienu atveju pasinaudodami meistriškumo, nuopelnų ar dorumo kriterijais yra apibūdinamas Aš kaip geresnis ar blogesnis už kitus žmones. Kitas socialinio palyginimo tipas yra normatyvinis ir pirmiausiai nurodo, kiek poelgiai ir veiksmai nukrypsta nuo priimtinių normų. Šiuo atveju pabrėžiama ne tai, kiek žmogus geresnis ar blogesnis už kitus, bet ir tai, kiek jis yra panašus ar skiriasi nuo kitų. Be to žmogus ne tik save suvokia ir vertina, lygindamasis su kitais, bet ir kitus žmones vertina bei lygina su savo paties ypatybėmis. Todėl socialinio palyginimo procesas yra dvipusis. (Mayers,2000).

Tendencija lyginti save su kitais sumažėja, kai padidėja skirtumai tarp savo paties ir kitų žmonių pažiūrų, gebėjimų, savybių ir pan. Todėl galima sakyti, kad lygindamas save su kitais, žmogus rinksis tuos, kurių savybės bus panašios į jo paties savybes. Taip lyginant, galima geriau spręsti apie savo savybes.

Saviatribucija - tai dar vienas savęs vertinimo formavimosi mechanizmas, kurį pasiūlė D. Bem (Gailienė, 1996). Pagal saviatribucijos modelį mes vertiname save ne lygindami savo savybes su kitų žmonių ypatybėmis, bet stebėdami ir fiksuodami savo elgesį bei išorinius situacinius veiksnius. Žmonės paprastai apibūdina save remdamiesi tomis elgesio ypatybėmis, kurios būdingos jų atliekamam vaidmeniui.

Taip pat reikėtų pažymėti, kad saviatribucijos procesą stipriai veikia socialiniai faktoriai. Žmogus gali įvertinti save, stebėdamas savo elgesį ir jo rezultatus, tačiau šis vertinimas turi būti grindžiamas tam tikrais standartais arba kriterijais, kurie yra priimtini konkrečioje kultūrinėje aplinkoje. Todėl pagrindas, kurio žmogus remiasi aprašydamas bei vertindamas save, paprastai nesiskiria nuo pagrindo, kurį apibūdinti save naudoja ir kiti žmonės.

Saviatribucijos procesai yra labai selektyvūs. Žmonės būtų linkę sėkmę veikloje aiškinti savo pačių nuopelnais, o nesėmę – išorinėmis aplinkybėmis. C.B. Wortman ir kt (Valickas, 1991) išskyrė, keturias nesėkmių aiškinimo strategijas:

- nesėkmės tiriamieji bando paaiškinti nekontroliuojamomis ir nuo jų nepriklausančiomis išorinėmis jėgomis (pvz: likimu, laime ir pan).
- nesėkmės atveju tiriamieji nurodo, kad buvo labai sunkios užduotys, nepakako informacijos arba ji buvo klaidinga, trūko laiko, t.y. pabrėžiamas objektyvus užduočių sunkumas;
- nesėkmė aiškinama ir ne nepakankamais gebėjimais, bet motyvacijos stoka (tiriamieji teigė, kad jie ir nesistengė gerai atlikti užduočių).
- patyrus nesėkmę, sumenkinama sėkmės svarba, rezultatai laikomi nereikšmingais, banaliais ir t.t.

Taigi nesėkmės atveju nepadidėjimo priežastis priskiriama išoriniams ar situaciniams faktoriams, kartu apsaugant ankstesnį savęs vertinimo lygį nuo nemalonių pokyčių.

Save vertinti galima įvairiai. Todėl kitame skyrelyje bus analizuojami savęs vertinimo lygiai.

1.3. Savivertės lygmenys

Dar vienas ypač svarbus aptarimo reikalaujantis klausimas - savivertės diapazonas. Pastebėta, kad asmenys, turintys vienodus gebėjimus ir panašius nuopelnus, dažnai save vertina skirtingai. Vieni ypač pabrėžia nors ir menkus savo laimėjimus, puikuoja savimi ir geidžia, kad tie jų pasiekimai būtų kuo plačiau minimi. Kiti, priešingai, ne tik patys nesididžiuoja pasiektais nuopelnais, bet ir nemėgsta, kad apie tai būtų daug kalbama. Treti nors būdami talentingi ir gabūs yra nepatenkinti savimi, nuolat save kaltina ir smerkia net už menkiausias klaidas ir nesėkmes, laiko save nevykėliais, graužiasi ir kankinasi.

Skiriami tokie savęs vertinimo lygmenys (Valickas,1991);

- 1) padidėjusi savivertė. (savęs pervertinimas);
- 2) tikroviška savivertė (adekvati);
- 3) sumažėjusi savivertė (savęs nuvertinimas).

Kai kurie žmonės vertindami savo elgesį dažnai nukrypsta į vieną ar kitą savęs vertinimo kraštutinumą (savęs pervertinimas ir savęs nuvertinimas).

Neadekvataus savęs vertinimo (t.y. tiek savęs pervertinimo, tiek nuvertinimo) raidą gali skatinti įvairūs faktoriai. Tačiau viena iš pagrindinių priežasčių, pradedant nuo pačių ankstyviausių asmenybės vystymosi etapų yra tėvų ir vaikų tarpusavio santykių pobūdis bei tėvų vertinimo ypatumai. Šeimos svarba vaiko savęs vertinimo formavimesi buvo pabrėžta anksčiau.

Kai tėvai ir kiti suaugusieji nuolat pervertina vaiko laimėjimus ir galimybes, tenkina visus jo norus ir kaprizus, nėra gerai. Tai daro vaiką pažeidžiamą ir skatina gintis nuo ko bet kokių bandymų sumenkinti jo savęs vertinimą. Susidūrę su neįprastais reikalavimais, gavęs mažesnius nei įprasta įvertinimus mokinys gali suvokti tai kaip nepalankumą, neteisybę ar net priešišumą, o tai labai apsunkina jo santykius su mokytojais. (Suslavičius,1995).

Kai kurie vaikai su per aukštu savęs vertinimu į kritiką , nesėkmes reaguoja ypač jautriai. Jie visai palūžta, sutrinka, ima nebepasitikėti savimi, darosi apatiški ir abejingi. Mokiniam reikia padėti suprasti, kad jie negali visiems ir visada patikti, visose srityse ir visada būti geriausi. Nesėkmės bei klaidos mus „ užgriūna“, verčia tobulėti, augti. Todėl turime išmokti ir pralaimėti. Sakoma, kad laimi tie, kurie moka pralaimėti.

Adekvatus savęs vertinimas anaipol nereiškia nekritiško vertinimo „ iš šalies“ perėmimo. Adekvataus savęs vertinimo pagrindas- gebėjimas pažvelgi į save tarsi iš šalies, kaip žmogų su visais savo trūkumais ir gerosiomis savybėmis, tai gebėjimas pripažinti savo

asmenybės vertingumą ir siekimas tą vertingumą išsaugoti bei padidinti. Tikroviškas savo vertės jausmas įgalina žmogų kritiškai žiūrėti į save, nuolat derinti savo galimybes ir gebėjimus su gyvenimo reikalavimais, kelti realius tikslus, atsisakyti nuo nepagrįstų siekių, veiksmų. Tyrimais patvirtinta, kad žmonės turintys teisingą požiūrį į save, prireikus sugeba keisti sumanymus ir nuomonę, yra geranoriški kitų atžvilgiu, paprastai neturi bendravimo problemų.

Teigiamo savęs vertinimo esmė ta, kad dėmesys sukoncentruojamas būtent į gerąsias savo galias bei savybes, siekiant šį teigiamą potencialą panaudoti veikloje- kūryboje ir savikūroje.

Iš save teigiamai vertinančių žmonių sklinda darna, sąžiningumas, atsakomybė, užuojauta, meilė ir kompetencija. Mes jaučiamės, kad esame svarbūs, kad pasaulis tampa geresnis, nes mes čia. Mes pasitikime savo kompetencija. Mes sugebame kreiptis į žmones pagalbos, nors tikime, kad patys galime priimti sprendimus ir patys galime sau padėti. Priimdami savo pačių vertingumą, mes esame pasirengę matyti ir gerbti kitų vertę (Lepeškienė,1996).

Taigi akivaizdu, kad adekvataus savęs vertinimas turi ypač didelę reikšmę asmenybės brendimui, jo dvasinio pasaulio plėtotei, pasitikėjimo savimi, kuris vadinamas pirma būtina didžiųjų sąlyga, savikritiškumo, kuklumo, savigarbos ir kitų svarbių savybių išsiugdymui.

Kaip jau minėta, adekvatus savęs vertinimas tiesiogiai susijęs su savigarba (pagarba sau, savęs gerbimu).

Kitas savęs vertinimo kraštutinumas - sumažinta savivertė (savęs nuvertinimas, savęs neįvertinimas, neigiamas savęs vertinimas). Savęs neįvertinimas – tai situacija, kai asmuo mano apie save daug prasčiau, negu jis yra iš tikrųjų yra pernelyg savikritiškas ir reiklus sau, visuomet nepatenkintas savo darbais ir poreikiais (Valickas,1991).

Per didelis pasitikėjimas savimi nėra teigiamas reiškinys. Nepasitikėjimas savimi, kylantis iš sumažintos savivertės, taip pat yra neigiamas reiškinys. Beje, jeigu asmuo, realiai save vertindamas, nepasitiki savo jėgomis (galimybėmis ar gebėjimais), tai toks nepasitikėjimas yra normalus.

Savęs neįvertinantys žmonės dėl nepasitikėjimo savimi neleidžia sau išdrįsti norėti, daryti, netgi bendrauti. Dažnai tokie žmonės remiasi tik negatyvia savo patirtimi- jau kartą dariau ir nepavyko, jau kartą kalbinau ir neatsakė, jau kartą klydau ir todėl vėl bus klaida. Nuostata-geriau nieko nedaryti – sąlygoja neveiklumą (visišką arba dalinį), pasyvumą. Pastarasis bruožas pasireiškia tendencija nekelti sau naujų veiklos tikslų, nesiimti spęsti kokių nors naujų problemų. Pasyvumą lydi neryžtingumas.

Kaip jau buvo minėta, nepasitikėjimas savimi neleidžia labiau stengtis, realizuojant savo projektus arba siekiant užsibrėžtų tikslų. Savęs neįvertinantys žmonės neįvertina tinkamai ir savo pasiekimų. Jie visada save lygina su kitais ir galvoja, kad kiti daro geriau.

Menkinantis save žmogus, bendraudamas su kitais yra pernelyg drovus, sukaustytas jaučiasi nejaukiai. Jis iš anksto yra įsitikinęs, kad aplinkiniai jį vertina neigiamai (pvz: taip mano ketvirtadalis žemos savivertės jaunuolių ir tik vienas iš šimto aukštos savivertės jaunuolių). Antra vertus toks žmogus dažnai pats neigiamai vertina kitus yra įtarus, nepasitikintis aplinkiniais, ne geranoriškas. Apskritai žemos savivertės žmonės rečiau sulaukia aplinkinių simpatijų, dažniau yra grupės atstumiami, izoliuojami. Jie pakliūna į uždara ratą: negerbia savęs, o kiti negerbia jų. Juk žmonės linkę į mus žiūrėti taip, kaip mes patys žiūrime į save.

Aptariant savęs neįvertinančio asmenybės savybes bei elgesio ypatumus buvo analizuota ir šio neadekvataus savęs vertinimo lygio formavimosi mechanizmai. Svarbu suvokti koks mokytojų elgesys labiausiai nulemia žemą mokinių savivertę ir kaip mokytojas galėtų padėti mokiniams formuoti adekvatų, o kartais net aukštesnį savęs vertinimą.

1.4. Mokytojų įtaka mokinių savivertės formavimuisi

Kaip minėta, ypač neigiamą įtaką vaiko savęs vertinimo formavimuisi turi negatyvūs kitų žmonių vertinimai, kurie ugdo vaiko nepasitikėjimą savimi. Nemaža mokytojų vertindami mokinių elgesį, mokymąsi, dažniausiai orientuojasi į jų klaidas, nesėkmes. Todėl kuo vaikui sunkiau sekasi mokykloje, tuo daugiau neigiamų vertinimų ir kritikos jis susilaukia. Dauguma suaugusiųjų įsitikinę, kad vaikui būtina nurodyti klaidas, pakritikuoti, nes pagyrimai tik „gadina“ vaiką. Vilniaus universiteto mokslininkai atliko įdomius tyrimus mokyklose. Per tris dienas sėkmingai nesimokantys pirmaklasiai gavo vidutiniškai 30 teigiamų ir 1,6 neigiamų vertinimų, atsiliekančios bendraklasiai - 8,3 teigiamų ir net 67 neigiamus vertinimus. Net ir suaugęs žmogus, kuriam aplinkinių vertinimai formuoja žemą vaiko savęs vertinimą. Girdėdamas kiekvieną dieną tik neigiamus vertinimus vaikas ima tikėti, kad jis negabus, jam nesiseka ir nesiseks toliau, kad nieko pakeisti nebegalima ir reikia su tuo susitaikyti. (Bulotaitė,1995).

Dažniausiai vertinamas ne mokymąsi, ne konkrečios užduoties neatlikimą ar konkrečias klaidas. Taigi, kritikuojamas ne konkretus vaiko poelgis, konkreti nesėkmė, o daromi apibendrinimai - kritikuojama vaiko asmenybė, charakteris. Todėl šie neigiami vertinimai nulemia ne vien mokinių požiūrį į mokymąsi, konkrečius gebėjimus. Jie įgauna platesnę prasmę.

Vaikas ima nepasitikėti savimi ne tik mokykloje, bet ir kieme, gatvėje, namie. Taip pat prikabinamos vaikams etiketės ir išpranašaujamas jų tolesnis likimas. Taigi, paties suaugusiojo išankstinis nusiteikimas irgi lemia mokymosi rezultatus.

Neigiamą įtaką mokinio savęs vertinimui daro ir tai, jog labai dažnai atsižvelgiama tik į rezultatą, o ne į įdėtas pastangas (Pikūnas, 1994). Be abejo, rezultatas labai svarbu. Tačiau jei nebus pastebimos pastangos, moksleiviai pradės nebetikėti savo jėgomis, nusivils ir iš anksto nusiteiks nesėkmei.

Jeigu mokinys turi išankstinį nusiteikimą sėkmei, tai tas pasitikėjimas savimi turi didelę reikšmę mokymosi rezultatams. Tokį išankstinį nusiteikimą gali paskatinti pagyrimai ir padaršinimai, būtini kiekvienam žmogui, nes jie skatina veikti, tobulėti, siekti rezultatų.

Pastebėta, kad jau jaunesniajame mokykliniame amžiuje pradeda po truputį mažėti suaugusiųjų vertinimo svarba savęs vertinimui ir reikšmingesniu tampa draugų vertinimas, kuris ypatingai sustiprėja paauglystėje. Pasak Valicko (1991), viena iš klaidų, kurią daro suaugę – paauglystės metu nuvertinama draugų įtaka vaiko savęs vertinimo formavimuisi ir tarpasmeniniams santykiams. Kitame skyriuje bus aptariami tarpasmeniniai santykiai ir jų įtaka asmenybės formavimuisi.

2. TARPASMENINIŲ SANTYKIŲ TEORINIAI ASPEKTAI

2.1. Tarpasmeninių santykių samprata, rūšys

Santykiai – dažnai vartojama, bet sunkiai apibrėžiama sąvoka. Kalbant apie tarpasmeninius santykius, galvojama apie bendravimą, kuris susieja bendraujančių asmenybes.

Kitas požymis, vertinant tarpasmeninius santykius, yra jų trukmė, kartu praleistas laikas. Laikas, kuris savo noru yra skiriamas kitam, rodo tų santykių svarbą.

Vienas svarbiausių tarpasmeninių santykių ypatumų – intymumas, t. y. artumas tarp bendraujančių. Artumas tarp žmonių gali būti intelektualinis, emocinis ir fizinis. Žmonės gali būti artimi tiek vienu iš šių aspektų, tiek visais.

Tarpasmeniniai santykiai mokslinėje literatūroje apibūdinami, kaip „neformalus asmenybių bendravimas, trunkantis trumpesnį ar ilgesnį laiko tarpą ir atspindintis tam tikrą intelektualinį, emocinį ar fizinį bendraujančių artumą“ (Bendravimo psichologija, 2001, p. 22).

Tinkamas bendravimas padeda išlaikyti ir formuoti gerus tarpasmeninius santykius, tuo tarpu netinkamas gali išardyti tiek dalykinius, tiek artimus ar romantiškus santykius. Kai tik vienas nebeklauso kito, nebebendrauja, neatviras, nebemoka išreikšti savo jausmų ir poreikių, tarpasmeniniai santykiai pradeda blogėti.

Tarpasmeniniai santykiai leidžia patenkinti pagrindinius žmogaus socialinius poreikius. O vieni iš svarbiausių yra priklausomybės ir prierašumo poreikiai.

Pagal S. Schachter (Bendravimo psichologija, 2001), pirmagimiai ir vienturčiai turi stipresnį afiliacijos poreikį, nes nuo mažumės įpratę kitų žmonių buvimą greta sieti su saugumo ir poreikių patenkinimo jausmais. Tuo tarpu kiti pagal gimimo eiliškumą vaikai ir vaikai, augantys globos namuose, gauna mažiau tėvų dėmesio, o neretai dar ir patiria vyresnių brolių, seserų ar kitų agresiją savo atžvilgiu.

Tyrimai rodo, kad žmonės, nepatenkinę priklausomybės poreikio, t. y. vieniši ir neturintys draugų, poros ir nepriklausantys jokiai draugijai ar bendrijai miršta anksčiau nei tie, kurie tokius ryšius turi (Ignatavičius, 1999).

Žmonės ne tik siekia būti su kitais žmonėmis kartu, bet ir emocinio kontakto, t.y. jausti meilės, intymumo jausmus, dalintis jais, rūpintis kitu, būti reikalingi. Nepatenkinę šio poreikio, neturintys artimų ryšių, žmonės jaučiasi vieniši. Jie gali net turėti keletą draugų, bet būti vienišais, nes tie santykiai gali būti paviršutiniški ir stokoti intymumo. Tik reikia žinoti, kad būti vienam ir

vienišam yra ne tas pats. Pabūti vienam su savimi yra netgi būtina, kad geriau apmąstytum savo gyvenimiškąją situaciją ar susikaupusius jausmus, pasitikslintum savo mintis ir įvertintum veiksmus (Bendravimo psichologija, 2001).

Grupės nariai, veikdami šalia ir kartu vieni su kitais, daro vieni kitiems įvairiausių poveikių, t.y. vieni kitiems padeda - yra naudingi arba trukdo vieni kitiems - yra žalingi. Dėl to tarp grupės narių atsiranda draugiškumo ir priešiško, meilės ir neapykantos, pagarbos ir paniekos bei daugybė kitų tarpasmeninių santykių.

Tarpasmeniniai santykiai pagal kokybę skirstomi į:

- ✓ **teigiamus.** Teigiami santykiai atsiranda su tais žmonėmis, kurie yra kuo nors naudingi arba prognozuojama, kad ateityje jie kuo nors padės.
- ✓ **neigiamus.** Neigiami santykiai iškyla su tais žmonėmis, kurie kuo nors kenkia arba prognozuojama kokia nors žala iš jų ateityje (Bendravimo psichologija, 2001).

Pagal iškilimo sąlygas tarpasmeniniai santykiai skirstomi į:

- ✓ **formalius.** Formalūs santykiai yra nematomi ir reguliuojami kokių nors įstatymų, taisyklių, papročių ir pan.
- ✓ **neformalius.** Neformalūs tarpasmeniniai santykiai susiklosto savaime, niekam jų specialiai neorganizuojant ir nereguliuojant. Neformalūs santykiai formuojasi dėl to, kad žmonėms reikia vieniems kitų dėl įvairiausių psichologinių priežasčių: reikia kitų pagalbos, pritarimo, palyginti save su kitais ir susidaryti savojo "Aš" vaizdą, pratęsti žmonių giminę, gauti informacijos, patirti emocinį bendravimo komfortą. Neformalūs santykiai gali atsirast be formaliųjų, bet dažnai jie susiklosto ir tarp žmonių, siejamų formaliųjų santykių. Būdinga tai, kad neformalūs santykiai, susiklostę greta formaliųjų, daro didelę įtaką pastariesiems ir visai grupės veiklai (Suslavičius, 1995).

Turinio atžvilgiu santykiai skiriasi priklausomai nuo bendravimo situacijų: bendravimo situacijoje galima draugystės, meilės, kolegiškumo, klientūros ir kt., konkurencijos situacijoje - priešiško, sąmokslo, sąjungos, varžybų santykiai ir t.t.

Teigiami santykiai sieja žmones grupėse, sudaro geros psichologinės atmosferos (klimato) prielaidas. Norint tobulinti tarpasmeninius santykius, būtina pažinti jų ypatybes ir atsiradimo priežastis. Pažinti formalius santykius nesunku, nes pagal planus sudarytų

santykių pobūdis yra žinomas. Neformalūs santykiai nėra numatyti, ne visada aiškiai pasireiškia išorine elgsena, kai kuriais atvejais net būna slepiami (Suslavičius, 1995).

Rimtas bendravimas prasideda vaikui pradėjus lankyti mokyklą, o sugebėjimas bendrauti išvystomas nuo devynerių ar dešimties metų. Dvylikos-aštuoniolikos metų vyksta didžiausias mokymasis bendrauti emocinėje ir socialinėje srityje ir mažesnis -intelektualinėje.

Vaikų kolektyvas mokykloje - tai ne tik suaugusiųjų pedagoginių pastangų rezultatas, bet ir spontaniškai besivystantis reiškiny. Todėl visas klasėje besireiškiančias tarpusavio bendravimo formas galima suskirstyti į tris santykių sistemas :

- ✓ dalykinius (oficialius, formalius) santykius,
- ✓ asmeninius(emocinius) santykius,
- ✓ humanistinius santykius (pastarieji nėra būdingi visoms klasėms - jie atsiranda tik aukštą išsivystymo lygį pasiekusiose bendruomenėse) (Barkauskaitė,2001)

Klasė yra pirminis formalus kolektyvas, kuriame mokinys praleidžia daug laiko tarp savo bendraamžių. Tarp mokinio ir klasės mokinių, mokytojų atsiranda kontaktai, kurie padeda vieniems apie kitus kaupti žinias. Dalykiniai santykiai yra bet kokios bendruomenės kūrimosi pradinis taškas. Pirmieji santykiai naujoje bendruomenėje visada būna susiję su pagrindine veikla tam tikrame jos vystymosi etape. Atsiradus dalykinių santykių sistemai neišvengiamai užmezgami emociniai kontaktai. Taigi dalykiniai santykiai klasėje yra emocinių santykių sistemos susiformavimo pagrindas. (M.Barkauskaitė,2001). Remdamiesi turimomis žiniomis, emocijomis mokiniai vertina vienas kitą.

Kiekvienas vaikas, žmogus turi savo draugų ir gerų pažįstamų ratą. Kodėl, užmezgami tarpasmeninius santykius, pasirenkami būtent tuos žmones? Žmogaus pasirinkimas gali būti visai ne atsitiktinis. Daugelis tyrinėtojų, atsakydami į šį klausimą, aiškintų tokį pasirinkimą tarpasmeniniu patrauklumu: žmonės siekia bendrauti su tais, kurie jiems yra patrauklūs. Kitame skyriuje bus aptariamos tarpasmeninius santykius įtakojančios ir patrauklumą aiškinančios teorijos.

2.2. Tarpasmeninių santykių pasirinkimą aiškinančių teorijų apžvalga

„Bendravimo psichologijoje (2001) aprašyta keletas tarpasmeninį patrauklumą aiškinančių teorijų.

Apdovanojimo teorijos požiūriu kitų žmonių patrauklumas didėja, kai santykiai su jais yra dažniau apdovanojantys. Kiti žmonės gali apdovanoti tuo, kad jie panašiai galvoja, padeda, patenkina mūsų poreikius, kad mes jiems patinkam ir pan. Tai sukelia teigiamus jausmus, ir tie žmonės yra mėgstami. Ir priešingai, jei žmogus, su kuriuo tenka bendrauti, nuolat kritikuoja, nesutinka su jūsų nuomone ar verčia pasijusti blogai, jo patrauklumas mažėja.

Pastiprinimo – jausmų teorija teigia, kad žmonių patrauklumas gali padidėti ir sumažėti priklausomai nuo to, kokias emocijas, teigiamas ar neigiamas, kartu su jais išgyvenamos tam tikromis situacijomis. Kiti, iš pradžių buvę neutralūs, tampa reikšmingi, kai jų buvimas siejamas su teigiamomis emocijomis, malonumu, pasitenkinimu, t. y. perkeliama jausmai, kurie išgyvenami toms aplinkybėms, į jose dalyvaujančius asmenis. Todėl, kai po sunkių darbų ilsimasi prie židinio, skaniai pavalgius ir atsigėrus, tikėtina, kad jaučiamas didesnis palankumas tiems, kurie šiuo metu yra kartu. Šio požiūrio šalininkai teigia, kad norint išlaikyti santykius, svarbu juos susieti su maloniais dalykais. Taigi romantiški pietūs, įdomios kelionės, vakarienės drauge niekada nepraras savo reikšmingumo.

Balanso teorija aiškina, kad žmogaus patrauklumas susijęs su tuo, kiek subalansuoti mūsų santykiai su tuo asmeniu. Jei žmogus, su kuriuo bendraujama, turi panašius interesus ir požiūrius, tai santykiai su juo subalansuoti, ir tai didina jo patrauklumą. Su žmonėmis, su kuriais jaučiama, jog yra subalansuoti santykiai, yra polinkis bendrauti, ir atvirkščiai. Kartais pasitaiko, kad bendraujant su savo naujuoju draugu, yra sužinoma, kad jis laikosi visai priešingos nuomonės apie mums svarbius dalykus. Tokiu atveju santykiai bus nesubalansuoti, ir bendraujant su juo, bus jaučiamas nepatogumas. Kad santykiai įgytų pusiausvyrą, vienam reikėtų keisti savo požiūrius arba nuspręsti nekalbėti apie tuos dalykus. Geri draugai draugystės vardan kartais toleruoja nuomonių neatitikimus, bet subalansuoti santykiai vis tik malonesni ir labiau apdovanojantys nei nesubalansuoti (Bendravimo psichologija, 2001).

Šiais laikais pasirenkant draugus yra visiška laisvė. Ir nors atrodo, kad pasirinkimas priklauso tik nuo asmens valios, iš tikrųjų dažnai jis paklūsta tam tikriems dėsningumams, kurie yra bendri visiems žmonėms. Todėl gali būti, kad draugais tapo tie asmenys, kurių patrauklumą padidino šie patrauklumo veiksniai: fizinis atstumas, panašumas, papildymas, abipusiškumas ir fizinis patrauklumas (Suslavičius, 1995).

Fizinis atstumas. Tam tikru gyvenimo momentu žmonės tiesiog atsiduria fizinėje erdvėje arti vieni kitų. Buvimas arti vienas kito sudaro galimybę dažniau sąveikauti, o tai leidžia geriau pažinti tuos žmones ir labiau pamėgti juos. Pastebėta, žmonės labiau linkę surasti patinkančius brožus kituose ir pamėgti tuos, su kuriais dažniau kontaktuoja negu nemėgti. Šis polinkis leidžia

sėkmingai bendradarbiauti su daugeliu žmonių, nes priešinga nuostata trukdytų tiek dirbti kartu, tiek bendrauti. Be abejo, galima atrasti ir savo pažįstamų tarpe tokių, kuriems, atrodo, nepatinka dauguma aplinkinių, bet jie dažniausiai irgi nėra labai mėgstami kitų.

Fizinis artumas leidžia dažniau matyti tam tikrus asmenis, ir tai sukelia taip vadinamą dažnesnio pasirodymo efektą. Jis reiškia, kad paprasčiausiai labiau patinka tai, kas dažniau matomas ir geriau pažįstamas. Tai galioja bet kuriems objektams, su kuriais žmogus susiduria. Mokslininkai šį efektą aiškina įgimta naujumo baime, kaip viena svarbiausių išgyvenimo strategijų. Todėl, pvz., kūdikiai ir jauni gyvūnai teikia pirmenybę tam, kas įprasta ir pažįstama ir nerimauja, kai susiduria su tuo, kas nepažįstama (Bendravimo psichologija, 2001).

Dažnesnio pasirodymo poveikį patrauklumo didėjimui efektyviai išnaudoja reklaminės ir politinės kampanijos.

Panašumas. Panašumo reikšmė tarpasmeniniam patrauklumui pabrėžiama visose trijose patrauklumą aiškinančiose teorijose. Nuostatų ir įsitikinimų, interesų, asmenybės ir net fizinės išvaizdos panašumas yra labai stiprus patrauklumą sąlygojantis veiksnys. Ir kuo santykiai su kitu asmeniu artimesni, tuo daugiau panašumų yra ieškoma įvairiose srityse. Daugybė tyrimų patvirtina, kad kuo daugiau panašumų – kilmės, išsilavinimo, politinių, religinių, etninių, interesų, skonio, asmenybės savybių ir pan. turi bendraujantys, tuo jie patrauklesni vienas kitam ir tuo sėkmingesnis jų bendravimas.

Neišsiaiškinta, kiek panašių nuostatų ar vertybių turi laikytis bendraujantieji, kad jų patrauklumas vienas kitam stiprėtų. Bet manoma, kad svarbus veiksnys yra panašių nuostatų santykis ir svarbumas. Nėra gerai, jei kitas asmuo pritaria daugelyje sričių, išskyrus tą, kuri yra viena iš svarbiausių žmogaus gyvenime.

Nuostatų panašumas patenkina žmogaus poreikį rasti savo pažiūrų teisingumo patvirtinimą. Kai sutinkami taip pat galvojęntys žmonės, įsitikinama, kad mąstoma „teisingai“ ir todėl jaučiamasi geriau. Be to, sutikę panašiai mąstančius ir jaučiančius, žmonės tiki, kad galima numatyti tų žmonių elgesį, ir tai didina pasitikėjimo ir saugumo jausmus, o tuo pačiu ir tų asmenų patrauklumą.

Papildymas. Žinomas posakis „priešybės traukia“. Manoma, kad skirtingumas gali būti naudingas tuomet, kai bendraujantys gali papildyti vienas kitą, patenkindami vienas kito poreikius. Todėl asmuo su stipriu globos pradū ir trokštantis rūpintis kitu sudarys idealią porą su tuo, kuris nori, kad juo rūpintųsi. Tačiau papildymas vis tik yra silpnesnis patrauklumo veiksnys nei panašumas (Bendravimo psichologija, 2001).

Abipusiškumas. Žmonės mėgsta tuos, kurie mėgsta juos. Žinojimas, kad žmogus patinka kitam asmeniui, didina to asmens patrauklumą. O taip pat, jei žmogui patinka kas nors, jis nori, kad ir ji(s) jį mėgtų. Šios taisyklės negalioja turintiems žemą savivertę asmenims. Jeigu žmogus nepasitiki savimi ir menkai save vertina, tai jis gali nepriimti teigiamos informacijos apie save, nes tai neatitinka jo paties Aš vaizdo. Kita išimtis – kai kyla įtarimas, kad kitas asmuo teigiamai apie jį atsiliepia, norėdamas jam išiteikti ir, turėdamas slaptų ketinimų, stengiasi padaryti jam gerą įspūdį.

Fizinis patrauklumas. Gausybė tyrimų rodo, kad fiziškai patrauklius asmenis įvairaus amžiaus, lyties ir kultūros žmonės vertina visais atžvilgiais geriau nei nepatrauklius. Vertinant patrauklius žmones, pasireiškia aureolės efektas, t. y. vien tik ryškios savybės – įdomumas, socialumas, švelnumas, seksualumas; manoma, kad jie yra geriau prisitaikę, sąžiningesni, gyvena visavertį gyvenimą ir būna laimingesni santuokoje.

Patrauklumo poveikis patiriamas jau nuo pat gimimo: labiau žavimasi simpatiškais kūdikiais, vaikų darželyje populiariesni patrauklūs vaikai, jų netinkami poelgiai dažniau laikomi atsitiktiniais ir netipiškais. Gali būti, kad palankesnis elgesys, kurį jaučia patrauklesni žmonės, sąlygoja jų didesnę pasitikėjimą savimi, geresnę savęs vertinimą ir geresnius bendravimo gebėjimus, platesnį socialinių kontaktų ratą.

2.3. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių ir paauglių tarpasmeninių santykių ypatumai

Vienas svarbiausių jaunesniųjų paauglių uždavinių yra tapti bendraamžių grupės nariu. Išgyvenama pritaipimo prie grupės arba atsiskyrimo psichosocialinė krizė. Paaugliui tenka vienu metu gyventi dviejuose pasauliuose – bendraamžių ir suaugusiųjų. Bendraamžių pasaulis turi savo subkultūrą, raidą, struktūrą, pripažįsta specifines vertybes ir elgesio normas, tradicijas. Bendraamžių lygybės principas teikia paauglių tarpusavio santykiams ypatingo patrauklumo.

Sėkmingi paauglio santykiai su bendraamžiais lemia jo psichinę sveikatą. Yra kalbama apie paauglio bendravimo sunkumą su bendraamžiais neigiamą poveikį jo tolesnei psichologinei ir socialinei raidai. Socialinė izoliacija ir bendravimo sunkumai susiję su įvairiomis problemomis: delikvencija, alkoholio vartojimu ir net depresija. Dėl skurdžių santykių paauglystėje dažnas mokinys palieka mokyklą ir yra linkęs nusikalsti. Darnūs santykiai su bendraamžiais paauglystėje laiduoja psichinę sveikatą brandžiam amžiuje, normalius socialinius santykius.

Draugais dažnai pasirenkami to paties amžiaus ir brandumo asmenys. Kuo sudėtingesnė paauglio asmenybė, tuo jam sunkiau rasti draugų. Lygindamas save su draugais, paauglys pasitikrina savo gebėjimus, sužino, kas jam geriau, o kas blogiau sekasi (Petrulytė, 2003).

Ankstyvoje paauglystėje vaikai turi sukaupę nevienodą bendravimo su draugais patirtį. Vieni bendravimui skiria daug laiko, kiti bendrauja tik mokykloje. Ilgainiui su klasės draugais vis dažniau susitinkama ne mokykloje ir ne mokymosi reikalais, atsiranda naujų interesų, veiklos. Bendravimas su draugais tampa savarankiška ir labai svarbia paauglio gyvenimo sritimi, didele vertebe. Ji kartais būna tokia patraukli ir reikšminga, kad mokymosi reikalai nustumiami į antrą vietą, o bendravimas su tėvu ir motina nebėra labai svarbus. Paauglys nutolsta nuo tėvų, gyvena savo gyvenimą, nenoriai pasakoja apie save, veržiasi iš namų pas draugus.

Paaugliui būdingas noras veikti kartu su vienmečiais, bendruomeniškai gyventi, būti draugų mėgstamam, pripažįstamam, gerbiamam. Jei santykiai su bendraamžiais nesiklosto, jei paauglys neturi artimų draugų arba jei draugystė staiga nutrūksta, labai dėl to sielojasi, išgyvena tikrą asmeninę dramą. Vaikai labai brangina gerą draugų nuomonę apie save. Itin nemalonu paaugliui – draugų pasmerkimas, o dažniausiai bausmė – nenoras su juo bendrauti, viešas ir tylus jo ignoravimas.

Vienatvė paaugliui nepakeliama. Jei su klasės vaikais susidraugauti nepavyksta, jis ima ieškoti draugų ne mokykloje. Paprastai jų randa, ir nebūtinai blogų, tačiau ne mokykloje daugiau galimybių patirti neigiamą įtaką. Paauglys šiuo atveju nėra išrankus, džiaugiasi priimtas į draugiją.

Svarbiausios paauglių „draugystės kodekso“ normos – pagarba žmogiškajam orumui, lygybė, ištikimybė, pagarba draugui. Paaugliai visada pastebi draugo elgesį, jį vertina, smerkia neištikimybę draugui ar grupei, susitarimo nesilaikymą, troškimą pirmauti, išpuikimą, orumo įžeidimą, egoizmą. Apskritai paaugliai brangina pasitikėjimą, nuoširdumą, gebėjimą neišplepėti svarbių dalykų „pašaliniams“. Jų draugystė labai emocionali, kupina išgyvenimų, o santykių nutraukimas jiems itin skaudus įvykis (Petrulytė, 2003)..

Suaugusiųjų moralės normas paauglys perpranta bendraudamas būtent su bendraamžiais, draugais. Susidraugauti pirmiausia padeda panašūs interesai ir veikla.

Ypač aktuali tapatumo paieška paauglystėje siekiančiam identifikuoti savo vaidmenį suaugusiųjų visuomenėje. Sėkmingai asmeninis tapatumas pasiekiamas tada kai tampama visiškai funkcionuojančia asmenybe (Žukauskienė, 1996).

Paauglystė - tai laikas tokiam atvirumui pasiekti. Paauglys linkęs eksperimentuoti naujomis idėjomis siekia pažinti skirtingus gyvenimo aspektus.

Tačiau ne visų paauglių vertybių sistema būna unikali. Nemaža jų dalis tiesiog mechaniškai kartoja savo tėvų pažiūras, vertybes, įsitikinimus paprastai yra gynybiški, tie kuriems nepavyksta pasiekti asmeninės idealų sistemos paprastai saugo save nuo naujos gyvenimiškos patirties, tolesnio tobulėjimo, negali pasinaudoti savo patirtimi ir įvertinti savo galimybių. Šie paaugliai iškreipia realybę, kuria stereotipus, ribotus problemų sprendimo būdus.

Paauglys, pereidamas nuo sąjungos su šeima prie stipresnių ryšių su bendraamžiais, įgyja daugiau nepriklausomybės, paauglys nori vis daugiau priimti bendraamžių vertybių, siekia kažką drauge veikti. Bendraamžiai labai paveikia paauglio socialinį gyvenimą, paaugliams būdinga atskira visuomenė. Spartūs socialiniai pokyčiai sukelia atotrūkį tarp kartų ir todėl didėja bendraamžių grupės įtaka paauglio socializacijai.

Paauglių grupių fenomenas daugelyje visuomenių yra universalus. Nustatyta, kad labai svarbūs paauglio santykiai šeimoje, nes kuo jie blogesni tuo paauglį labiau veikia bendraamžiai.

Colemanas (Žukauskienė, 1996) paauglių draugystės raidą suskirsto į 3 etapus:

- 1) 10 - 11m. vaikai pradeda draugauti žaisdami (draugas tas su kuriuo patinka žaisti). Jų draugystė nenutrūksta net perėjus į kitą mokyklą.
- 2) 14 - 15 m. paauglių draugystę sieja abipusis pasitikėjimas. Pagrindinė tikro draugo savybė šiuo laikotarpiu - nuoširdumas, jautrumas, pasitikėjimas, o nepriimtinos - atstūmimas, išdavystė ir kt.
- 3) 18 - metų draugystę sieja bendri interesai ir bendras veiklos suvokimas, padidėja pakantumas individualiems skirtumams ir mažėja baimė būti draugų užmirštam.

Mokykliniais metais grupės skiriasi pagal priklausomybę lyčiai, berniukai draugauja didelėse grupėse, o mergaitės buriasi į mažas grupes ar poras. Mergaičių draugystei būdingesnės emocijos: įtampa, pavydas, konfliktai, atstūmimas. Jos išgyvena pavydo jausmą ir baimę būti atstumtoms, todėl, anot Colemano (Žukauskienė, 1996), jų socializacijai svarbus artimumo ir priklausomybės siekimas. Berniukų draugiški santykiai orientuoti į bendrą veiklą, o mergaičių į socialinį pasitenkinimą, abipusį artumą.

Paauglių draugystė tampa vis artimesnė. Mergaitės labiau negu berniukai linkusios kurti mažas, išskirtines ir labiau integruotas grupes. Jos, pasirinkdamos drauges, daugiau dėmesio skiria socialinei patirčiai, o berniukai gali nekreipti dėmesio į socialinius skirtumus. Jie atsižvelgia į sportinius sugebėjimus, ypatingus socialinius įgūdžius.

14 – 16 m. mergaičių draugystė yra stipresnė, abipusiškesnė nei berniukų. Jos stengiasi išlaikyti paslaptį, būti viena į kitą panašios keičiasi drabužiais. Mergaičių draugystė už berniukų

yra brandesnė, tobulesnė, jos sugeba apie tai kalbėti, analizuoti. Berniukų draugystė ne tokia stipri, bet ji stabilesnė, patvaresnė, trunka ilgiau (Petruolytė, 2003).

Paauglių grupes galima skirstyti į artimų draugų grupę (2 - 9 žmonės) ir platesnę grupę, kurią sudaro geri pažįstami (15 - 30). Platesnėje grupėje pradeda bendrauti priešingų lyčių paaugliai.

Paauglių tapsmui bendravimas bendraamžių grupėje yra labai svarbus įgyjant socialinę patirtį, laisvėjant nuo šeimos, formuojant individualią pažiūrų sistemą. Paauglys, kuris yra nepriimtas į grupę - izoliuotas ar atstumtas, patiria neigimas emocijas, žemą savęs vertinimą ir t.t. Todėl nepaprastai svarbu išryškinti teigiamas jo savybes, ugdyti pasitikėjimą savimi, ruošti integracijai į bendraamžių tarpą.

Tarpasmeninius santykius visais raidos periodais nulemia statusas klasėje ir grupėje. Kitame skyrelyje bus aptariama statuso samprata ir įtaka tarpasmeniniams santykiams.

2.4. Statuso samprata ir mokinio statusą klasėje lemiantys veiksniai

Vaikai dažniausiai vertinimo pagrindo nesuvokia, tačiau vertina bendraklasius skirtingai. Klasėje susidaro nelygiareikšmių santykių tinklas dalykinių ir emocinių santykių sistemoje. Mokinių padėtis ir jų statusas klasėje būna skirtingas.

Statusas suprantamas kaip padėtis (vieta) santykių sistemoje, kurią užima kiekvienas klasės mokinys pagal tai, kaip jį vertina kiti klasės mokiniai rinkdamiesi jį įvairiai veiklai. Statusas - pasirinkimų pagal tam tikrus kriterijus įvairioms veiklos sritims skaičius tenkantis vienam klasės mokiniui (Barkauskaitė, 1979)

Norint išsiaiškinti, koks mokinių statusas klasėje atliekamas sociometrinis tyrimas, sudaromos situacijos pasirinkti klasės draugus. Atlikus tyrimą paaiškėja, kad kiekvienoje klasėje yra išskiriami mokiniai turintys:

- aukštą statusą (lyderiai, žvaigždės),
- patenkinamą statusą (pripažinti),
- atstumtieji (gavę tik neigiamus pasirinkimus),
- izoliuotieji (negavę nė vieno pasirinkimo),
- abipusiai pasirinkę (mokiniai turi vieną draugą, kurie vienas kitą pasirenka) (Suslavičius, 1995).

Nuo to, koks mokinio socialinis statusas klasėje, tokį vaidmenį jis atlieka bendraudamas su kitais klasės mokiniais. Pasak M.Barkauskaitės (2001), vaidmuo - tai užimamo statuso

sąlygojamų poelgių, požiūrių, įsitikinimų, kuriuos asmenybė įgyvendina palaikydama santykius su kitomis asmenybėmis visuma. Mokinio socialinis statusas – tai atitinkamas jam skirtas vaidmuo.

Jei statusas klasėje yra labai aukštas, tai atliekamas lyderio vaidmuo. Lyderis gali būti teigiamas ir neigiamas, t.y. mokinys su teigiamomis asmenybės savybėmis arba mokinys su neigiamomis asmenybės savybėmis. Mokytojai paprastai išnaudoja teigiamą lyderį kuriant ir palaikant klasėje darbingą atmosferą, atliekant visuomeninę veiklą. Neigiami lyderiai atitraukia klasės draugus nuo bendro darbo, ardo sutelktumą, prieštarauja mokytojui (Gailienė, 2001). Pedagogų uždavinys surasti priimtinas įtakos klasei formas ir neigiamą lyderį pastūmėti pozityviai veiklai. Tačiau ne visada šiame procese lydi sėkmė, todėl nesėkmės atveju reikia aiškintis neigiamų asmenybės savybių kilmę.

G. Butkienė ir A. Kepalaitė (1996) teigia, kad klasėje gali pasitaikyti daug vaidmenų, kuriuos mokiniai prisiima tam, kad užimtų tam tikrą padėtį kolektyve. Jų vaidmuo yra susijęs su statusu klasėje, jie elgiasi pagal prisiimtą vaidmenį ir aplinkiniams kelia jų vaidmenį atitinkančius reikalavimus. Klasės draugai su jais elgiasi pagal jų reputaciją klasėje ir pratęsia ratą. Dažniausiai skirstomi šie neproduktyvūs vaidmenys klasėje:

- ✓ monopolistas- pernelyg aktyvus mokinys, užgožiantis klasės draugus;
- ✓ atpirkimo ožys-mokinys arba grupelė mokinių, apkaltinami dėl susidariusių sunkumų;
- ✓ moralistas- visada teisingas;
- ✓ numylėtinis - sukeliantis švelnius jausmus ir nuolat siekiantis globos;
- ✓ klounas -įvairiai išsidirbinėdamas siekia klasės dėmesio;
- ✓ tylenis - atrodo atitrūkęs nuo klasės ne tik per pamokas, bet ir per pertraukas;
- ✓ atstumtasis - su kuriuo niekas nenori sėdėti;
- ✓ nesimokantis - niekada nerengiantis namų darbų, klasėje spoksantis per langą, amžinai vėluojantis ir kt. (Butkienė, Kepalaitė, 1996).

Naujokai mėgina vaidinti savo įprastinį vaidmenį, kuris sulaukdavo pritarimo anksčiau bendraujant su klasės draugais, o jei klasė tą vaidmenį vertina nepalankiai, ieškoma naujų vaidmenų, atitinkančių kolektyvo reikalavimus. Naujame kolektyve, buvęs žemo statuso mokinys, stengsis vaidinti aukštesnį, reikšmingesnį vaidmenį, pelnyti autoritetą ir tokiu būdu pagerinti savo statusą.

Statusą nustato kiti mokiniai, o kiekvienas tik dalyvauja nustatant kitų statusą. Klasėje gali būti mokiniai aukšto ir patenkinamo statuso. Atstumti ir izoliuoti mokiniai jaučiasi klasės

kolektyve nereikalingi, nepripažinti, nemylimi, jie dažnai draugų ir supratimo ieško gatvėje, distruktyviose neformaliose grupėse. Remiantis M. Barkauskaitės (2001) tyrimais, 90-92 procentai policijos įskaitoje buvusių paauglių klasės kolektyve buvo atstumti, nepripažinti, neturėjo glaudžių emocinių ryšių su klasės draugais.

Įvairių šalių mokslininkų tyrimai rodo, kad tarpusavio santykiai, statusas, turi įtakos ne tik mokinio pažangumui bei intelektui, bet dažnai jo fiziniam ir psichiniam vystymuisi, savęs vertinimui (Barkauskaitė, 1979).

Turint omenyje, kad statusas ir vaidmuo tarpusavyje susijęs, todėl mokinys atlikdamas klasės mylimo ir nemylimo mokinio vaidmenį formuojasi tam vaidmeniui atitinkamus bruožus, savybes. Pradžioje atsiranda įprotis elgtis pagal tam tikrą vaidmenį, vėliau susiformuoja įgūdis, o vėliau tai tampa asmens savybe. Todėl pedagogai turi susirūpinti mokiniais, kurių statusas klasėje yra žemas. Šie mokiniai savo statusu yra dažniausiai nepatenkinti, o tai iššaukia poreikį negatyviai elgtis. Į blogiausią padėtį pakliūna grupės atstumtieji, tad savęs realizavimo būdų kartais pradeda ieškoti asocialiose grupėse, kuriose, veikiant asocialių paauglių pastiprinimo, spaudimo ir modeliavimo mechanizmams, formuojasi įvairios atstumtų paauglių asocialaus elgesio formos: alkoholizmas, narkomanija, prostitucija ir kt. (Gailienė, 2001).

Pedagogai turėtų klasėje siekti taip organizuoti mokinių tarpusavio santykius, kad joje mokinys patenkintų bendravimo poreikius. Būtina stengtis, kad formalus kolektyvas - klasė ar neformalios grupės mokykloje pilniau patenkintų mokinio bendravimo poreikius, kad jis ugdytų teigiamas asmenybės savybes, augtų doru žmogumi. Šių poreikių patenkinimas neleis atsirasti ir vystytis neigiamoms asmenybės savybėms. Todėl pedagogai turėtų siekti, kad kiekvieno klasės mokinio poreikiai minimaliai būtų patenkinti. Tokioje klasėje padidės mokymosi motyvacija, pagerės lankomumas, sumažės konfliktų. Mokiniai patenkinti statusu yra aktyvūs ne tik pamokose, bet ir popamokinėje veikloje. Vadinasi, pedagogas turi ieškoti būdų kaip pakelti žemą mokinių statusą, bent minimaliai patenkinti bendravimo ir pripažinimo poreikį.

Mokiniai klasėje ne pats pasiskiria vietą bendravimo sistemoje, ją parenka kiti klasės draugai atsižvelgdami į tam tikrus veiksnius, kurių jie patys tiesiogiai nesuvokia. Išskiriami skirtingi veiksniai, lemiantys mokinio socialinį statusą kolektyve (Barkauskaitė, 1979, 2001):

- 1) nuo paties mokinio priklausą individualūs veiksniai: išvaizda (anatominiai duomenys ir apranga), lytis, amžius, charakteris, temperamentas, gabumai, pažangumas, inteligencija, informuotumas arba mokinio išprusimas;
- 2) išoriniai veiksniai, turintys įtakos mokinio statusui: klasės ypatumai, mokytojas, draugai, šeima, bendravimo patirtis.

Nuo mokinio priklausantys individualūs veiksniai, įtakoiantys statusą klasėje

Išvaizda. Lietuvių liaudies posakis - „sutinka pagal rūbą, išlydi pagal protą” - patvirtintas psichologiniai- pedagoginiais tyrimais. Pirmas įspūdis sudaromas apie žmogų iš fizinės išvaizdos: jo balso tono, judesių, žvilgsnio, drabužių. Nurodoma, kad į pirmą vietą išvaizda kaip veiksnį iškelia pirmų klasių mokiniai, o su metais išvaizda vaidina pasirinkime mažesnę vaidmenį. Nors reikia pabrėžti, kad paaugliams ypač svarbi išvaizda. Yra pastebėta, kad paauglio ne visos kūno dalys auga vienodai greitai ir kartais jo išvaizda tampa neproporcinga. Tai suvokdami paaugliai droviasi savo išvaizdos, jaudinasi, kad atrodo juokingi. Šios reakcijos iššaukia apsimestinį šiurkštumą, o pastabos ir komentarai formuoja menkavertiškumo kompleksus (Petruolytė, 2003). Remiantis atliktais M. Barkauskaitės (1979, 2001) tyrimais galima teigti, kad išvaizda svarbi tik pirmų kontaktų metu (išvaizdą, kaip draugo pasirinkimo motyvą pirmą stovyklavimo dieną nurodė 63proc. moksleivių, o 13-14 dieną šį motyvą laikė svarbiu 18,8 proc.) Tačiau išvaizda, žmogaus patrauklumas kelia kitų žmonių susidomėjimą, susižavėjimą.

Lytis. Teigiama, kad mokykloje egzistuoja lyčių stereotipai, skirtingi vyrams ir moterims. Mokslininkai pabrėžia, kad vyrams būdingas socialinis aktyvumas, o moterims - socialinį pasyvumą atspindinčios asmenybės savybės. Nagrinėjant sociometrinio tyrimo rezultatus išryškėja, kad berniukų daugiau dominuoja labai aukšto statuso grupėje -76,47 proc. ir taip pat žemo statuso grupėje - 60proc. Tai reiškia, kad berniukai pasižymi didesniu aktyvumu. Mokykloje lyčių skirtumų socialinis suvokimas jau yra ne tiek įtvirtinamas, kiek koreguojamas. Šiame mokykliniame etape didžiausios įtakos nuostatų formavimuisi turi bendraamžių ir mokytojų turimi lyčių stereotipai (Lyčių skirtumai švietimo sistemoje, 2000)

Amžius. Į amžių, kaip į statusą lemiantį veiksnį, mokslininkų požiūris yra labai prieštaringas. Vieni teigia, kad vyresnių paauglių statusas klasėje aukštesnis negu jaunesnių, kiti atvirkščiai. Mokslininkai vieningai sutinka, kad nuo amžiaus priklauso vaiko aktyvumas, socialiniai įgūdžiai ir kt. Jei vaiko socialinio elgesio įgūdžių sistema ne pagal amžių gerai išsivysčiusi, jis mielai priimamas į vyresnių draugų ratą, bet bendraamžiai ir jaunesni vaikai su juo nelinkę bendrauti (Barkauskaitė, 2001).

Charakteris. Nagrinėjant paauglių socialinį statusą klasėje nekyla abejonių dėl charakterio savybių įtakos mokinių pasirinkimams. Aukšto statuso mokiniai pasižymi sąžiningumu, draugiškumu, mokėjimu bendrauti, turtinga fantazija, iniciatyvumu, savarankiškumu. Žemo

statuso mokiniams dažnai būdingas nesugyvenamas, afektinis charakteris, kuris pasireiškia grubumu, užsispyrimu, nesivaldymu, melavimu. M.Barkauskaitė (1979, 2001) teigia, kad ekstravertiško charakterio vaikas yra populiariesnis klasėje. Pedagogai turėtų atkreipti dėmesį į tai, kad emocionalią asmenybę traukia rami, vyraujančią- paklusni, nedrasia - ryžtinga.

Temperamentas. Kiekvieno žmogaus paklusnumą kitam pirmiausia lemia jų vidinio gyvenimo, elgsenos panašumai, t.y. temperamentų atitikimas (Barkauskaitė, 2001).

Gabumai. Gebėjimai - tai individualios psichofiziologinės ir psichologinės ypatybės (dėmesio, pojūčio, suvokimo, atminties, mąstymo, vaizduotės), padedančios sėkmingai atlikti tam tikrą veiklą, sužinoti, išmokti bei įgyti į gūdžių (Butkienė, Kepalaitė, 1996). Tarpasmeniniai santykiai ir jų motyvų dinamika labai priklauso nuo protinės vaiko raidos. Vienodo amžiaus mokinių gabumai yra skirtingi. Keturiolikmetis vidutiniškai moka apie trisdešimt aštuonis tūkstančius žodžių, bet kai kurie bendraamžiai žino dvigubai daugiau, kiti - daug mažiau. Aukšto statuso mokiniai pasižymi bendrais, specialiaisiais ir net specifiniais gabumais, daugelis jų ne tik geri mokiniai, bet ir puikūs organizatoriai. M.Barkauskaitė (1979, 2001) pastebi, kad mokinio statusui yra reikšmingas gebėjimas prisitaikyti prie aplinkos.

Pažangumas. Teigiama, kad tarp įvairaus statuso mokinių klasėje ir jų pažangumo yra ryšys. Pažangumas kaip veiksnys mokinio socialinio statuso yra reikšmingesnis žemesnių ir vyresnių klasių mokiniams, negu paaugliams 6 klasėje. Dažniausiai mokiniai, užimantys aukštą padėtį klasėje yra labai gerai ir gerai besimokantys, bet nereiškia, kad tokių nėra atstumtųjų tarpe. Kartais mokiniai pasirenka bendraklasį žemo pažangumo, o atstumia gerai besimokantį, todėl tarp mokinių pažangumo ir jų padėties klasėje nėra tiesioginio ryšio. Dažniausiai atstumti, ignoruojami, nepripažinti yra klasėje antramečiai. M. Barkauskaitė (2001) teigia, kad tarp mokinio sociometrinio statuso ir jo pažangumo, t.y. gebėjimo mokytis, yra sąveika:

1) žemą statusą turintis mokinys tampa pasyvus, abejingas blogiems pažymiams, bodisi viskuo kas susiję su mokykla ir su mokymusi;

2) klasė šalinasi nepažangių moksleivių, todėl šie, užimdami nepalankią padėtį asmeninių santykių sistemoje, sau tinkamą padėtį stengiasi įsigyti kituose kolektyvuose, kur patenkina bendravimo poreikius, visai nesidomi klase.

Mokinio išprusimas. Kaip atskirus veiksnius lemiančius mokinio statusą klasėje išskiriami inteligencija ir mokinio išprusimas. Šie veiksniai būna efektyvūs, jeigu inteligencijos, išprusimo lygis yra gerokai žemesnis už bendrą klasės vidurkį. Tokie vaikai atsiduria nepalankioje padėtyje klasės draugų atžvilgiu. Minėti veiksniai yra susiję su šeima, aplinka, įgimtomis savybėmis.

Išoriniai veiksniai, itakojantys statusą klasėje

Klasės ypatumai. Klasė - tai grupė tarpusavyje sąveikaujančių mokytojų ir mokinių, kuriuos jungia bendra veikla. Šios veiklos produktyvumas, tikslų siekimas priklauso nuo efektyvių ir harmoningų santykių klasėje. Išskiriamos 4 klasės raidos stadijas:

1. stadija - priėmimas, priklausomybė, narystė, pasitikėjimas;
2. stadija - įtakos formos, užduočių formavimas ir bendravimo palaikymas;
3. stadija - produktyvumas, tikslų siekimas;
4. stadija - normų lankstumas, savęs atnaujinimas (Butkienė, Kepalaitė, 1996)..

Klasėje mokinys priklauso nuo kitų grupės narių, jų požiūrio, tikslų, siekių, priimtinių vertybių. Labai svarbu kaip, kokiais būdais mokiniai klasėje sąveikauja, bendrauja, nes nuo to susidaro klasės teigiama ar neigiama atmosfera. Kuo geresnis psichologinis klimatas kolektyve, tuo geriau vertina kolektyvo nariai vienas kita; kuo geriau žmonės vertina vienas kitą, tuo geriau vertina save, ir priešingai (Anikejeva, 1988).

Mokinio statusui neabejotinos įtakos turi kiekybinė klasės sudėtis: mažesnių klasių mokiniai artimiau bendrauja, turi galimybę artimiau vienas kitą pažinti, todėl ir atstumtųjų mokinių čia kur kas mažiau nei didelėse klasėse. Pastarosios paprastai būna susiskaldžiusios į nedideles grupeles, mažai bendraujančias tarpusavyje (Barkauskaitė, 2001).

Mokytojas. Mokytojo pozicija klasėje, santykis su kiekvienu mokiniu turi neabejotinos įtakos paauglio socialiniam statusui klasėje. Mokytojui tenka daug vaidmenų - mylinčio ir rūpestingo pagalbininko, patarėjo ir retsykais vadovo; visada - pavyzdžio ir dažnai - žmogaus, padedančio suprasti mokslo ir gyvenimo tiesas, plėsti žinias, kurti ir gyventi (Butkienė, Kepalaitė, 1996). Mokinys mokymosi laikotarpiu turi daug mokytojų, kokie jie, kaip jį supranta, padeda, vertina, nemaža dalimi priklauso vaiko mokymosi rezultatai, vertybių sistemos formavimas, jo santykiai su bendraamžiais, aplinka. Individo veiklos rezultatus vertina aplinkiniai ir nuo jų vertinimo priklauso savęs vertinimas. Mokinį dažniausia vertina mokytojas ir nuo jo pedagoginio takto priklauso ir bendraklasių požiūris į jį. Ypatingai mokiniui žalingos yra mokytojo pastabos; „tu tinginys“, „tu visada visiems trukdai“, „tu tempi visą klasę atgal“. Pažymima, kad neigiamą įtaką mokinių statusui gali daryti ne tik neigiamai mokinį charakterizuojančios pastabos, bet ir nesaikingas gyrimas vieno mokinio, o ypač lyginant su kitu. Dėl netinkamo mokytojo elgesio geras mokinys gali būti klasės atstumtas ar izoliuotas, taip jis gali įtvirtinti neigiamas asmenybės savybes, kurios taps atstūmimo pagrindu. Taigi nuo mokytojo asmenybės savybių priklauso mokinių statusas klasėje.

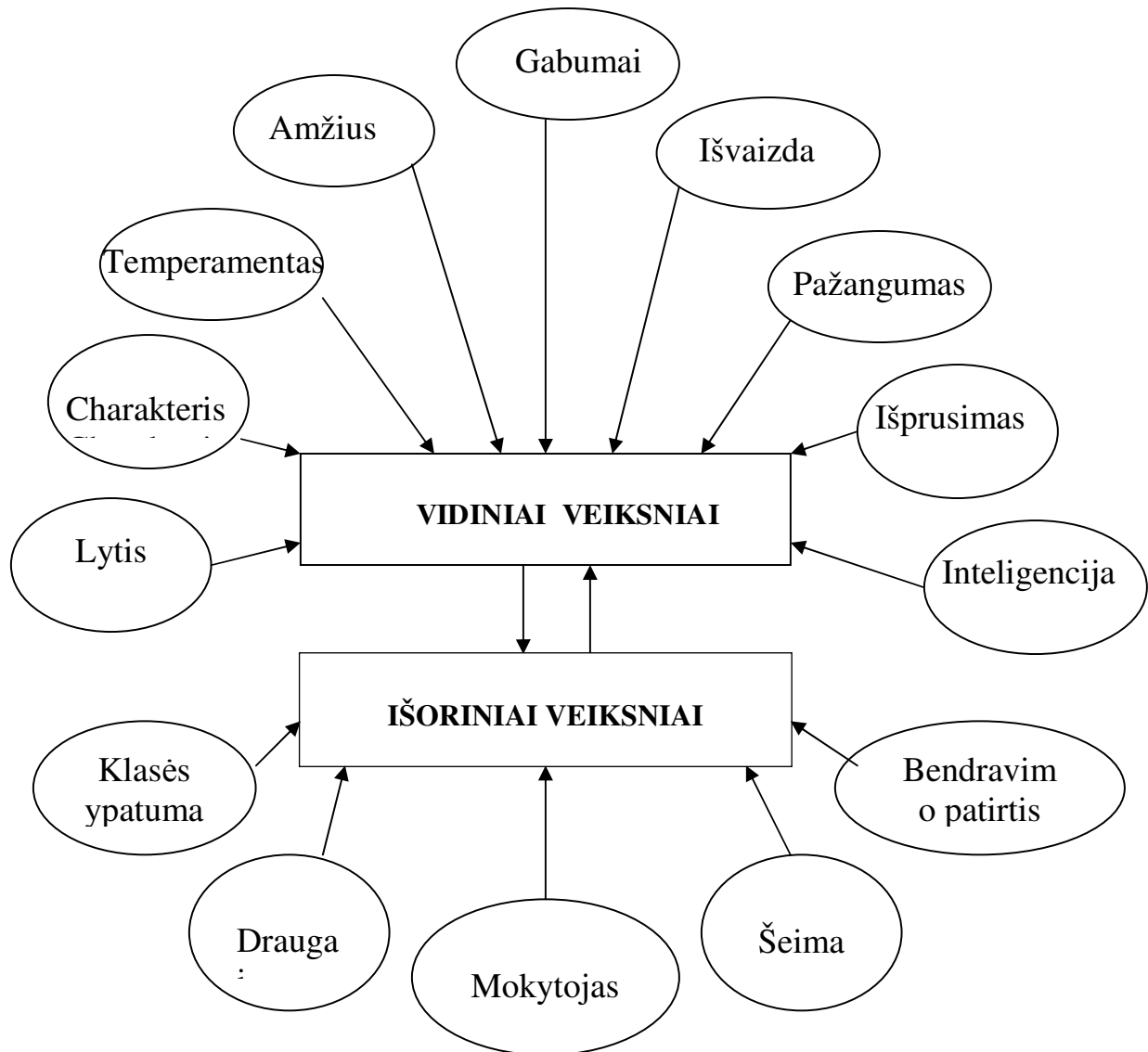
Draugai. Mokiniai pradėjus draugauti su klasės atstumtais, jo statusas blogėja. Nurodomas vienas iš žemo statuso mokinio integracijos metodų - tai jo prijungimas (grupinis darbas pamokoje, ilgalaikė užduotis) prie aukšto statuso mokinio. Nustatyta, kad žemo statuso mokinio suartėjimas su populiariu, paprastai, pakelia mokinio statusą (Berezovinas, Kolominskis, 1975).

Galima daryti išvadą, kad draugų poveikis mokinio statusui yra reikšmingas.

Šeima. Šeima - svarbiausias veiksnys, nulemiantis vaiko asmenybės tapsmą. Šeimos ryšiai, tėvų santykiai su vaiku pastarajam yra pirmasis ir įtaigiausias bendravimo modelis (Navaitis, 2001). Šeima suformuoja svarbiausius vaiko interesus, dvasines vertybes, elgesio normas, poreikius, polinkius, kurie yra priimami, vertinami klasės mokinių arba atstumiami, ignoruojami. Tėvų elgesys ir požiūris į vaikus lemia, kaip lengvai paauglys išsiugdys įvairius įgūdžius, įgis savarankiškumo, pasitikėjimo jėgomis, suformuos teigiamą savęs vertinimą. Tėvų grubumas, nesupratingumas, pareigų nevykdymas apsunkina paauglių gyvenimą. Paaugliai, su kuriais žiauriai elgiamasi, mažiau pasitiki žmonėmis, sunkiau užmezga ir palaiko su jais stabilesnius emocinius ryšius. Taigi šeima yra vienas iš reikšmingiausių socialinio statuso veiksnių.

Bendravimo patirtis. Mokinių statusui didelę įtaką turi bendravimo patirtis: bendravimo įpročiai, įgūdžiai, etikos normos, individo emocinė būklė. Bendravimo patirtis - tai sistema nerašytų taisyklių, suprantamų ir priimtinių kiekvienam individui (Barkauskaitė, 2001). Individas turintis didesnę bendravimo patirtį lengviau užmezga kontaktus, randa įdomių būdų ir formų bendravimui palaikyti. Mokiniai turintys didesnę bendravimo patirtį, greičiau suvokia klasės bendruomenės tikslus, normas, geriau jaučia socialinį klasės klimatą. M. Barkauskaitė (1979, 2001) savo darbuose ypač teigiamai vertino bendravimo patirtį tų sričių, kurios tam tikru laiku, tam tikroje situacijoje tampa aktualios, reikšmingos visai klasei, kiekvienam jos individui.

Kiekvieno mokinio statusas priklauso ne nuo vieno, o nuo daugelio veiksnių, iš kurių pagrindinį vaidmenį atlieka asmenybės savybės ir klasės, kurioje ji mokosi, ypatumai, taip pat mokytojas, šeima, bendravimo patirtis. Veiksniai, kurie vienaip ar kitaip lemia mokinio statusą klasėje pateikti 1 paveiksle.



1 pav. Mokinio statusą klasėje lemiantys veiksniai

Mokiniai poreikį bendrauti dažniausia patenkina keliose grupėse - klasės kolektyve, būrelyje, draugų grupėje. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus, o ypač paaugliams bendravimas ir pripažinimas yra labai svarbūs. Geri emociniai santykiai klasėje, patenkinus bendravimo poreikį, sudaro sąlygas formuotis teigiamoms asmenybės savybėms. Norint pedagogui išvengti sunkumų ugdant reikia mokiniams padėti užimti gerą, jiems tinkamą socialinį statusą klasėje, o tai padaryti galima tik išsiaiškinus mokinio nepatenkinamą statusą lemiančius veiksniai.

3. ŠEIMOSE IR VAIKŲ GLOBOS NAMUOSE UGDOMŲ VAIKŲ SAVIVERTĖS TYRIMO REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ

Savęs vertinimas formuojasi nuo kūdikystės. Vystydamasi asmenybė įgauna vis daugiau žinių ne tik apie aplinkinį pasaulį, bet ir apie save. Ypač savęs įsisąmoninimo, o kartu ir savivertės suvokimo ribos išsiplėčia paauglystėje (Vaičiūlienė, 2000). Formuojantis jaunesniojo mokyklinio mažiaus vaikų savivertės suvokimui, vis svarbesnis tampa kitų jam svarbių asmenų, ypač bendraamžių, vertinimas. Savivertės lygis, savęs suvokimas, savojo „Aš“ vaizdas įtakoja vaiko elgesį bendraamžių tarpe, jo mokymąsi (Vaikų psichologinis vertinimas, 1999). Todėl šio tyrimo metu buvo tikėtasi atskleisti mokinių savivertės ypatybes.

3.1. Savivertės tyrimo metodika

Respondentų savęs vertinimui tirti naudota B. R. Hare savęs vertinimo metodika (Мак-Вильямс, 2001). Hare savęs vertinimo skalę (HSS) sudaro 30 teiginių (2 priedas), padedančių nustatyti, kaip tiriamasis jaučiasi būdamas su bendraamžiais, namuose ir mokyklose. Visų teiginių suma yra laikoma bendru savivertės rodikliu. Teiginiai yra suskirstyti į tris subskales: savivertė bendraamžių tarpe, namuose, mokykloje. Darbo autorė nežymiai modifikavo šią skalę, pritaikydama ją tirti vaikų globos namuose gyvenančių ugdytinių savivertei.

3.2. Savivertės tyrimo respondentų charakteristika.

Norėta išsiaiškinti kuo įvairesnių veiksnių įtaką vaikų žinioms, lūkesčiams ir tikėtinam elgesiui prognozuojamos prievartos situacijose, todėl pasirinkta keletas vaiko aplinkos kintamųjų (Priedas 4).

Tiriamųjų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes, klases ir lytį pateikiami 1 lentelėje:

1 lentelė. Tiriamųjų charakteristika (N/%)

Tiriamųjų grupės	Lytis		Klasės			
			3 klasė	4 klasė	8 klasė	9 klasė
Vaikai augantys šeimose	Mergaitės	67/33,5	17/68	16/64	18/72	16/64
	Berniukai	33/16,5	8/32	9/36	7/28	9/36
Iš viso:		100/50	25/25	25/25	25/25	25/25
Vaikai augantys vaikų globos namuose	Mergaitės	51/25,5	12/48	13/52	12/48	14/56
	Berniukai	49/24,5	13/52	12/48	13/52	11/44
Iš viso:		100/50	25/25	25/25	25/25	25/25
IŠ VISO:		200/100	50/25	50/25	50/25	50/25

Tyrime dalyvavo 118 mergaičių ir 82 berniukų. Iš 100 tyrime dalyvavusių vaikų, augančių šeimose 67 buvo mergaitės ir 33 buvo berniukai. Iš augančių globos namuose vaikų 51 buvo mergina ir 49 vaikinai. Viso tyrime dalyvavusių respondentų 33,5% sudarė merginos, augančios šeimose, 25,5% merginos, augančios globos namuose, 16,% vaikinių, augančių šeimose ir 24% vaikinių, augančių globos namuose. Tyrime dalyvavo po lygiai (po 25) vaikų iš kiekvienos pasirinktos klasės – trečios, ketvirtos, aštuntos ir devintos. Vaikų augančių šeimose pasiskirstymas klasėse pagal lytį yra gana netolygus. Vaikų ugdomų globos namuose pasiskirstymas pagal lytį tolygesnis, kiekvienoje tiriamųjų grupėje skirstomoje į klases, yra beveik po lygiai mergaičių ir berniukų.

3.3. Mokinių, augančių šeimose ir globos namuose, savęs vertinimo tyrimo rezultatų lyginamoji analizė

Apie mokinių savivertės ypatumus buvo sprendžiama iš teigiamų anketoje (2 ir 3 priedai) pažymėtų teiginių vertinimo. Savivertės lygmenys išskirti apskaičiuavus surinktų ir galimų surinkti balų santykių (Maksimalus balas – 15). Gautasis balas yra teigiamo savęs vertinimo koeficientas. Pagal tai buvo išskirti trys savęs vertinimo lygiai:

Žemas iki 0,05

Vidutinis – 0,6 – 0,7

Aukštas – 0,8 – 1

Gauti duomenys pateikti 2 lentelėje.

2 lentelė. Šeimose bei globos namuose augančių vaikų lyties ir amžiaus savivertės lygmenys

	Kintamieji		Savivertės lygmenys (N/%)		
			Aukštas	Vidutinis	Žemas
Vaikai augantys šeimose (N=100)	Mergaitės	N= 67	18/26,8	31/46,2	18/26,8
	Berniukai	N=33	8/24,2	19/57,6	6/18,1
	Iš viso:	100/100	26/26	50/50	24/24
	3 klasė	N=25/100	10/40	10/40	5/20
	4 klasė	N=25/100	8/32	14/56	3/12
	8 klasė	N=25/100	3/12	15/60	7/28
	9 klasė	N=25/100	5/20	11/44	9/36
Vaikai augantys globos namuose (N=100)	Mergaitės	N= 51	14/27,4	20/39,2	17/33,3
	Berniukai	N=49	16/32,6	13/26,5	20/40,8
	Iš viso:	100/100	30/30	33/33	37/37
	3 klasė	N=25	10/40	8/32	7/28
	4 klasė	N=25	9/36	9/36	7/28
	8 klasė	N=25	7/28	4/16	14/56
	9 klasė	N=25	4/16	12/48	9/36

Iš lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad tarp vaikų gyvenančių globos namuose yra šiek tiek daugiau aukštai save vertinančių (30%), nei tarp vaikų gyvenančių šeimose (26%). Tačiau pasižymint vidutiniu savivertės lygiu daugiau yra tarp vaikų gyvenančių šeimose (50%). Taip pat tarp šeimose gyvenančių vaikų mažiau žemą savivertę turinčių vaikų (24%). Koreliuojant duomenis, statistiškai reikšmingų koreliacijų nustatyta tarp vaikų augančių šeimose ir vidutinio ($r=4,309, p<0,001$) bei žemo ($r=3,610, p<0,045$) savivertės lygio. Dažniau nei berniukų atsakymuose, žemas savivertės lygis nustatytas pas mergaites. Statistiškai reikšmingo ryšio tarp savivertės lygių ir lyties nenustatyta ($p<0,05$). Taip pat ir lyginant savivertės lygius klasių aspektu nenustatyta jokių statistiškai reikšmingų koreliacijų, tačiau galima pastebėti nežymią tendenciją, kad jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikai daugiau pasižymi aukštu arba vidutiniu savivertės lygiu, o vyresniųjų klasių mokiniai dažniau pasižymėjo žemesniu savivertės lygiu.

Vaikai augantys globos namuose vienodai pasižymėjo tiek aukštu ir tiek vidutiniu savivertės lygiu (po 30%), tačiau daugiausia yra žemo savivertės lygio duomenų (37%). Statistiškai reikšmingų ryšių tarp vaikų ugdymo vietos ir savivertės lygių nerasta. Tačiau, ir vaikų augančių šeimose, ir vaikų ugdomų globos namuose, savivertės lygmenys panašūs – skiriasi tik jų pasiskirstymo santykis: skirtingai, nuo vaikų augančių šeimose, berniukai iš globos namų dažniau pasižymėjo labai aukštu (32,6%) ir labai žemu savivertės lygiu (40,8%). Tokie rezultatai galimi dėl nenuoseklus, neadekvataus savęs vertinimo būdingo stresinėmis sąlygomis augantiems vaikams. Daugiausia aukštu savivertės lygiu pasižymi žemesniųjų klasių mokiniai (3-

4 klasių), o žemesnio savęs vertinimo atvejų dažniausiai sutinkama vyresniųjų klasių mokinių tarpe (8-9 klasėse). Statistiškai reikšmingų korelacijų tarp lyties ir amžiaus bei savivertės lygmenų nenustatyta.

Remiantis V.V.Stolino (Vaičiulienė, 2000) požiūriu, kitų žmonių teigiamo požiūrio lūkestis yra sietinas su empatiškumu, kaip gebėjimu pamatyti save kitų žmonių akimis. Kitų tyrinėtojų pastebėjimai leidžia teigti, kad teigiamas savęs vertinimas dažnesnis tarp vyresniojo amžiaus vaikų, nes pastarieji geba būti atlaidesni, užjausti, suprasti aplinkinius. Šio tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad jaunesniojo amžiaus vaikai (3-4 kl.) yra labiau empatiški, nei vyresnieji.

Siekiant išsamiau analizuoti mokinių savivertės ypatumus buvo atlikta savivertės analizė santykiuose su bendraamžiais (pirmas blokas), tėvais, auklėtojais (antras blokas), mokytojais (trečias blokas).

Atlikus savęs vertinimo pagal atskirus rodiklius **santykių su bendraamžiais bloke** vidurkių lyginamąją analizę (žr.2 lentelę) nustatyta, kad mokiniai, augantys šeimose, bendraamžių tarpe jaučiasi labiau mėgiami (populiarūs) negu kiti vaikai ($M=2,19$, $SD=0,76$), galvoja, kad sudėtingose situacijose bendraamžiai prašytų jų pagalbos ($M=2,02$, $SD=0,80$), ir nenorėtų būti kitokiais ($M=2,35$, $SD=0,88$). Tačiau, taip pat šie vaikai neretai jaučiasi tų pačių bendraamžių erzunami ($M=2,30$, $SD=0,88$).

3 lentelė. Mokinių, augančių šeimose ir globos namuose, savivertės vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD) santykių su bendraamžiais (1) bloke

Teiginiai	Mokiniai, augantys šeimose (N=98)		Mokiniai, augantys globos namuose (N=97)		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
1. Aš turiu tiek pat draugų, kiek kiti vaikai	1,62	0,82	1,65	0,83	-0,229	0,819
2. Aš nesu toks mėgstamas (populiarus) kaip kiti vaikai	2,19	0,76	1,87	0,88	2,624	0,009*
3. Vaikų mėgiamuose užsiėmimuose man sekasi taip pat gerai, kaip ir daugumai kitų	1,46	0,74	1,6	0,82	-1,235	0,218
4. Mano bendraamžiai (vaikai) dažnai mane erzina	2,3	0,88	2,09	0,94	1,605	0,110
5. Kiti žmonės galvoja, kad su manimi yra linksma	1,49	0,68	1,71	0,72	-2,243	0,026*
6. Aš dažnai pasitikiu savimi, nes nesu toks, kaip kiti vaikai	1,84	0,91	1,75	0,85	0,673	0,502
7. Kiti žmonės norėtų būti tokie, kaip aš	1,88	0,62	2,02	0,69	-1,457	0,147
8. Aš norėčiau būti kitokiu, nes tada turėčiau daugiau draugų	2,34	0,88	1,85	0,93	3,348	0,000**
9. Jeigu mano draugai rinktųsi vadovą, jie išsirinktų mane	1,93	0,65	2,15	0,73	-2,263	0,025*
10. Sudėtingose situacijose bendraamžiai neprašytų mano pagalbos	2,02	0,8	2,07	0,77	-0,445	0,657

* - $p<0,05$, koreliacija statistiškai reikšminga.

** - $p<0,01$, koreliacija statistiškai reikšminga.

Apie savo santykius su bendraamžiais, vaikai augantys globos namuose, galvoja, kad bendraamžiai dažnai juos erzina ($M=2,09$, $SD=0,94$) tačiau sudėtingose situacijose draugai tikrai prašytų jų pagalbos ($M=2,07$, $SD=0,77$). Tačiau kitaip nei bendraamžiai, gyvenantys šeimose, augantys globos namuose vaikai mano, kad kiti žmonės norėtų būti tokie, kaip jie ($M=2,02$, $SD=0,69$), ir kad jei draugai rinktų savo vadovą, jie rinktųsi būtent juos ($M=2,15$, $D=0,73$).

Statistiškai palyginus abiejų grupių (vaikų, augančių šeimose ir globos namuose) vidurkius panaudojant Studento t-kriterijų, gauti statistiškai reikšmingi skirtumai parodė, kad vaikai, augantys šeimose, jaučiasi mėgstamesniais bendraamžių tarpe, nei augantys, globos namuose ($t=2,624$, $p=0,009$), tačiau augantys globos namuose vaikai, dažniau mano, jog kiti žmonės galvoja, kad su jais yra linksma ($t=-2,243$, $p=0,026$). Vaikai augantys šeimose, labiau nei globos namuose nenorėtų būti kitokiais ($t=3,748$, $p=0,000$). Vaikai, augantys globos namuose, dažniau nei augantys šeimose mano, kad jei draugai rinktųsi vadovą, jie rinktųsi juos ($t=-2,263$, $p=0,025$). Galbūt vaikai augantys globos namuose labiau pasitiki savimi situacijose kai gali pagelbėti draugui, vadovauti, jie savarankiškesni, nes pasitikėjimą savimi dažniausiai išsakė teiginiiais būtent orientuojančiais į pagalbą draugui, bendraamžiui. Tuo tarpu vaikai augantys šeimose, savimi pasitiki tiek, kiek jais tiki suaugusieji, todėl klausimuose apie pagalbą ar vadovavimą draugui išreiškė didesnę abejonę savo jėgomis, rečiau jaučiasi esantys savarankiškai.

4 lentelė. Mokinių, augančių šeimose ir globos namuose, savivertės santykių su bendraamžiais bloke koreliacija lyties ir amžiaus aspektu

Teiginiai	Lytis	N	t	p	Klasė	N	t	p
1. Aš turiu tiek pat draugų, kiek kiti vaikai	Mergaitės	65	0,400	0,690	3	25	-2,056	0,045
	Berniukai	33			4	24		
					8	25		
					9	24		
2. Aš nesu toks mėgstamas (populiarus) kaip kiti vaikai	Mergaitės	65	0,394	0,694	3	25	-0,236	0,814
	Berniukai	33			4	24		
					8	25		
					9	23		
3. Vaikų mėgiamuose užsiėmimuose man sekasi taip pat gerai, kaip ir daugumai kitų	Mergaitės	66	0,406	0,685	3	25	1,013	0,316
	Berniukai	31			4	23		
					8	24		
					9	25		
4. Mano bendraamžiai (vaikai) dažnai mane erzina	Mergaitės	67	0,024	0,981	3	25	1,897	0,064
	Berniukai	33			4	25		
					8	25		
					9	25		
5. Kiti žmonės galvoja, kad su manimi yra linksma	Mergaitės	66	0,314	0,754	3	25	0,650	0,519
	Berniukai	33			4	24		
					8	25		
					9	25		
6. Aš dažnai pasitikiu savimi, nes nesu toks, kaip kiti vaikai	Mergaitės	64	0,104	0,917	3	25	0,791	0,433
	Berniukai	33			4	24		
					8	25		
					9	24		
7. Kiti žmonės norėtų būti tokie, kaip aš	Mergaitės	62	1,180	0,241	3	25	1,827	0,075
	Berniukai	31			4	21		
					8	22		
					9	25		
8. Aš norėčiau būti kitokiu, nes tada turėčiau daugiau draugų	Mergaitės	64	0,245	0,807	3	24	0,752	0,489
	Berniukai	32			4	24		
					8	23		
					9	25		
9. Jeigu mano draugai rinktųsi vadovą, jie išsirinktų mane	Mergaitės	66	0,237	0,813	3	24	1,499	0,140
	Berniukai	32			4	25		
					8	24		
					9	25		
10. Sudėtingose situacijose bendraamžiai neprašytų mano pagalbos	Mergaitės	64	0,085	0,933	3	25	-0,846	0,402
	Berniukai	32			4	25		
					8	23		
					9	24		

* - $p < 0,05$, koreliacija statistiškai reikšminga.

** - $p < 0,01$, koreliacija statistiškai reikšminga.

Statistiškai reikšmingų korelacijų tarp vaikų savivertės bendraamžių aplinkoje ir jų lyties nenustatyta nei tarp šeimose, nei tarp globos namuose augančių vaikų ($p > 0,05$).

Reikšmingesnis pasirodė amžiaus faktorius (4 lentelė). Ir šeimose ir globos namuose augantys vaikai būtent iš vyresnių klasių neabejojo ar vaikų mėgstamuose užsiėmimuose jiems sekasi taip pat gerai, kaip kitiems ($t = -2,912$, $p = 0,005$) bei neabejodami mano, jog turi tiek pat draugų, kaip kiti jo bendraamžiai ($t = -2,056$, $p = 0,045$). Atskirai tiriant globos namuose ugdomų ir šeimose augančių vaikų savivertę lyties ir amžiaus aspektu, buvo pastebėta, kad mergaitės iš globos namų rečiau nei jų bendraamžiai berniukai mano, jog jas draugai rinktų į vadovus ($t = 1,690$, $p = 0,094$) ir retai išreiškė pasitikėjimą savimi, sugebant pralinksinti draugus ($t = 1,988$, $p = 0,050$).

Savęs vertinimo santykiuose su šeima analizė pateikta 5 lentelėje. Tiek mokiniai, augantys šeimose, tiek globos namuose, mano, jog namuose į juos kreipiamas pakankamas dėmesys ($M\check{s} = 2,59$, $SD\check{s} = 0,74$; $Mg = 2,34$, $SDg = 0,85$), nei vieni nenori, kad būtų gimę kitoje šeimoje (augtų kituose globos namuose) ($M\check{s} = 2,65$, $SD\check{s} = 0,66$; $Mg = 2,64$, $SDg = 0,63$), jaučiasi mėgiami šeimose (globos namuose) ($M\check{s} = 2,52$, $SD\check{s} = 0,77$; $Mg = 2,21$, $SDg = 0,87$). Šie rezultatai rodo, kad tiek augantys šeimose, tiek globos namuose vaikai nesijaučia blogai toje aplinkoje, kurioje šiuo metu gyvena ir laiko savo šeima. Tačiau skirtingai nei vaikai augantys šeimose, vaikai augantys globos namuose nesijaučia svarbiais žmonėmis savo aplinkoje (globos namuose) ($Mg = 2,13$, $SDg = 0,85$).

Palyginus abiejų grupių vidurkius gauti statistiškai reikšmingi rezultatai parodė, kad vaikai, augantys šeimose jaučia, kad tėvai jais didžiuojasi tokiais, kokie jie yra ($t = -3,933$, $p < 0,000$). Tuo tarpu vaikai augantys globos namuose mažiau jaučia pasitikėjimą iš auklėtojų nei gyvenantys šeimose ($t = -2,909$, $p < 0,004$). Augantys globos namuose labiau nei gyvenantys šeimose jaučia, kad juos iškeistų į kitą vaiką, jei tik būtų tam palankios sąlygos ($t = 3,795$, $p < 0,000$), kad auklėtojai iš jų per daug tikisi ($t = 2,160$, $p < 0,032$). Be to augantys globos namuose vaikai jaučiasi šiek tiek mažiau mėgiami savo aplinkoje ($t = 2,661$, $p < 0,008$) nei augantys šeimose, taip pat jie išreiškė nuomonę, kad auklėtojai mažiau tiki jų sėkme ($t = -2,059$, $p < 0,041$).

5 lentelė. Mokinų, augančių šeimose ir globos namuose, savęs vertinimo vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD) santykių su tėvais (2) bloke

Teiginiai	Mokiniai, augantys šeimose (N=99)		Mokiniai, augantys globos namuose (N=100)		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
1. Mano tėvai didžiuojasi manim tokiu, koks aš esu	1,2	0,52	1,56	0,75	-3,933	0,000**
2. Namuose niekas nekreipia 5 mane dėmesio	2,59	0,74	2,34	0,85	2,197	0,029*
3. Tėvai jaučia, kad gali manim pasitikėti	1,31	0,60	1,59	0,76	-2,909	0,004*
4. Aš dažnai manau, kad jei tėvai galėtų, jie iškeistų mane į kitą vaiką	2,77	0,60	2,40	0,76	3,795	0,000**
5. Mano tėvai stengiasi mane suprasti	1,33	0,57	1,40	0,66	-0,783	0,435
6. Mano tėvai per daug iš manęs tikisi (nori)	2,06	0,91	1,79	0,84	2,160	0,032*
7. Aš esu svarbus žmogus mūsų šeimoje	1,44	0,68	2,13	0,85	-6,333	0,000**
8. Aš dažnai jaučiuosi nemėgiamas namuose	2,53	0,77	2,21	0,87	2,661	0,008**
9. Mano tėvai tiki, kad ateityje man pasiseks	1,34	0,66	1,55	0,76	-2,059	0,041*
10. Aš dažnai noriu, kad geriau būčiau gimęs kitoje šeimoje	2,65	0,66	2,64	0,63	0,111	0,912

* - $p < 0,05$, koreliacija statistiškai reikšminga.

** - $p < 0,01$, koreliacija statistiškai reikšminga.

Analizuojant vaikų iš globos namų ir šeimose augančių vaikų savivertę lyties aspektu statistiškai reikšmingų koreliacijų nenustatyta ($p > 0,05$). Pastebėta, kad kiek dažniau nei berniukai, mergaitės augančios šeimose, mano, jog tėvai per daug iš jų tikisi ($t = -2,402$, $p < 0,051$).

Savęs vertinimą šeimos bloke labiau įtakoja amžiaus faktorius. Ir jaunesni (3-4 kl.) ir vyresni (8-9 kl.) iš abiejų tiriamųjų grupių (augantys šeimose ir globos namuose) vaikai mano, jog tėvai per daug iš jų nori ($t = 2,164$, $p < 0,035$), tačiau taip pat teigia, kad tėvai gali jais pasitikėti ($t = -2,391$, $p < 0,020$). Jaunesniųjų klasių vaikai iš globos namų mažiau nei kitų klasių ir grupių vaikai norėtų būti gimę kitoje aplinkoje ($t = 3,515$, $p < 0,001$).

Trečiame bloke buvo pateikti teiginiai atspindintys, kaip respondentai save vertina mokykloje, savo santykius su mokytojais. Gauti rezultatai pateikiami 6 lentelėje.

Vaikai, augantys globos namuose dažnai jaučiasi Beverčiai ($M = 2,137$, $SD = 0,895$), augantys šeimose mano, kad mokslas jiems nėra sunkesnis nei daugumai ($M = 2,30$, $SD = 0,842$). Abi grupės

mano, kad mokytojai juos supranta ($M\bar{s}=2,30$, $SD\bar{s}=0,788$; $M_g=2,03$, $SD_g=0,847$). Vaikai, augantys globos namuose, nesijaučia svarbiais klasėje ($M=2,05$, $SD=0,838$).

6 lentelė. Mokinių, augančių šeimose ir globos namuose, savęs vertinimo vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD) santykių su mokytojais (3) bloke

Teiginiai	Mokiniai, augantys šeimose (N=100)		Mokiniai, augantys globos namuose (N=100)		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
1. Mano mokytoja per daug iš manęs tikisi	2,17	0,83	1,74	0,85	3,610	0,000**
2. Mokykliniuose užsiėmimuose man sekasi taip pat gerai kaip ir kitiems vaikams	1,58	0,76	1,92	0,91	-2,781	0,006**
3. Aš dažnai jaučiuosi bevertis (niekam tikęs) mokykloje	2,63	0,69	2,14	0,90	4,309	0,000**
4. Aš visada didžiuojuosi mokytojos įvertinimas	1,79	0,89	1,68	0,87	0,862	0,390
5. Mokslas man yra sunkesnis negu daugumai kitų mokinių	2,31	0,84	1,95	0,89	2,874	0,005*
6. Mokytoja dažniausiai patenkinta mano darbais	1,70	0,76	1,70	0,77	0,020	0,984
7. Mokytoja manęs nesupranta	2,30	0,79	2,03	0,85	2,328	0,021*
8. Aš esu svarbus klasėje	1,87	0,71	2,05	0,84	-1,651	0,100
9. Kad ir kaip stengiuosi niekada nesu įvertinamas taip kaip nusipelnau	2,26	0,86	1,90	0,88	2,936	0,004*
10. Man pasisekė, kad turiu tokią mokytoją	1,53	0,75	1,35	0,62	1,743	0,083

* - $p < 0,05$, koreliacija statistiškai reikšminga.

** - $p < 0,01$, koreliacija statistiškai reikšminga.

Analizuojant, kaip skiriasi šeimose ir globos namuose gyvenančių mokinių savęs vertinimas mokykloje, nustatyti statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai, rodantys, kad globos namų vaikai mano, kad mokytoja iš jų tikisi per daug, t.y. save nuvertina ($t=3610$, $p < 0,000$), mano, jog jiems mokykliniuose užsiėmimuose sekasi ne taip gerai, kaip kitiems vaikams ($t=-2,781$, $p < 0,006$). Be to, globos namuose augantys vaikai labiau jaučiasi beverčiai (niekam tikęs) mokykloje nei augantys šeimose ($t=4,309$, $p < 0,000$). Globos namų auklėtiniams mokslas atrodo sudėtingesnis negu daugumai kitų mokinių ($t=2,874$, $p < 0,005$), jie mano, kad mokytoja dažniau jų nesupranta ($t=2,328$, $p < 0,021$), jaučiasi labiau neįvertinami, kad ir kaip stengiasi. Tuo tarpu vaikai

gyvenantys šeimose, jaučiasi pakankamai įvertinti ir skatinami savo mokytojų ($t=2,936$, $p<0,004$).

A.Goštauto ir kt. autorių (2004) atliktame paauglių, gyvenančių globos namuose, psichosocialinio prisitaikymo sunkumų tyrime, teigiama, jog beveik pusė tiriamųjų teigia turintys įvairių mokymosi sunkumų ir nurodydami šių sunkumų priežastis, kaip didžiausią faktorių pateikia mokytojų požiūrį į juos. Tiriamieji teigė, kad jų mokymasis neatitinka mokytojų lūkesčių, todėl kyla įvairių konfliktų.

Tarp amžiaus ir savęs vertinimo santykiuose su mokytojais statistiškai reikšmingų skirtumų nėra ($p>0,05$). Tačiau nežymiai didėjant vaikų amžiui, vaikų savęs vertinimas santykiuose su mokytojais nežymiai mažėja.

Statistiškai reikšmingai skiriasi vaikų augančių globos namuose savęs vertinimas santykiuose su mokytojais lyties atžvilgiu. Dažniau svarbesnėmis klasėje jaučiasi mergaitės ($t=2,354$, $p<0,021$). Tarp šeimose augančių mergaičių ir berniukų šis skirtumas nepastebėtas.

Apibendrinant galima teigti, kad mokiniai, augantys globos namuose mokykloje jaučiasi mažiau įvertinami, mažiau suprasti nei augantys šeimose. Augančių globų namuose vaikų savęs vertinimas santykiuose su mokytojais yra prastesnis nei augančių šeimose.

Analizuojant tyrimo rezultatus daugiau žemos savivertės rodiklių nustatyta santykiuose su mokytojais. Galbūt tokius rezultatus lėmė, kad skirtingoje aplinkoje augantiems vaikams mokytojai atlieka skirtingus socialinius vaidmenis. Vaikams augantiems šeimose mokytojai yra asmenys mokantys juos mokykloje, o vaikams iš globos namų, neretai mokytojai atstoja ir globėjus, patarėjus, tėvus, atlieka ne vieną socialinį vaidmenį, todėl lūkesčiai jų atžvilgiu auga ir ne visuomet pateisinami.

Analizuojant kaip **mokiniai save vertina santykiuose su skirtingais blokais** (bendraamžiais, mokykla, tėvais (globėjais) buvo nustatyti tam tikri dėsniniai. Reikšmingų koreliacinių ryšių daugiausia nustatyta savivertės santykiuose su bendraamžiais bloke (7 lentelė). Kitų blokų analizė pateikiama ne lentelėse.

7 lentelė. Mokinių savęs vertinimo santykiuose su bendraamžiais koreliacija

	1.		2.		3.		4.		5.		6.		7.		8.		9.		10.	
	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p
1.			-0,066	0,522	0,265	0,009**	-0,143	0,159	0,072	0,483	-0,011	0,914	0,196	0,063	-0,274	0,008**	0,128	0,214	0,076	0,463
2.	-0,066	0,522			-0,199	0,054	0,110	0,280	-0,344	0,001**	-0,062	0,552	-0,22	0,832	0,214	0,038*	-0,055	0,593	-0,079	0,443
3.	0,265	0,009**	0,199	0,054			0,025	0,809	0,433	0,000**	0,013	0,903	0,138	0,194	-0,106	0,312	0,129	0,212	0,149	0,153
4.	0,142	0,159	0,110	0,280	0,025	0,809			-0,069	0,495	0,107	0,299	-0,033	0,751	0,366	0,000**	0,126	0,216	0,006	0,955
5.	0,072	0,483	-0,0344	0,001*	0,433	0,000*	-0,069	0,495			0,032	0,753	0,212	0,041*	-0,187	0,070	0,21	0,838	0,080	0,440
6.	-0,011	0,914	-0,0062	0,552	0,013	0,903	0,107	0,299	0,032	0,753			0,220	0,035*	-0,081	0,441	0,175	0,091	-0,143	0,169
7.	0,196	0,063	-0,0022	0,832	0,138	0,194	-0,033	0,751	0,212	0,041*	0,220	0,035*			0,013	0,904	0,282	0,007*	-0,066	0,534
8.	-0,274	0,008**	0,214	0,038*	-0,106	0,312	0,366	0,000**	-0,187	0,070	-0,081	0,441	0,013	0,904			-0,018	0,861	0,049	0,637
9.	0,128	0,214	-0,0055	0,593	0,129	0,212	0,126	0,216	0,21	0,838	0,175	0,091	0,282	0,007*	-0,018	0,861			-0,017	0,873
10.	0,076	0,463	-0,0079	0,443	0,149	0,153	0,006	0,955	0,080	0,440	-0,143	0,169	-0,066	0,534	0,049	0,673	-0,017	0,873		

* - $p < 0,05$, koreliacija statistiškai reikšminga.

** - $p < 0,01$, koreliacija statistiškai reikšminga.

Horizontaliai ir vertikalčiai:

1. Aš turiu tiek pat draugų, kiek kiti vaikai
2. Aš nesu toks mėgstamas (populiarus) kaip kiti vaikai
3. Vaikų mėgiamuose užsiėmimuose man sekasi taip pat gerai, kaip ir daugumai kitų
4. Mano bendraamžiai (vaikai) dažnai mane erzina
5. Kiti žmonės galvoja, kad su manimi yra linksma
6. Aš dažnai pasitikiu savimi, nes nesu toks, kaip kiti vaikai
7. Kiti žmonės norėtų būti tokie, kaip aš
8. Aš norėčiau būti kitokiu, nes tada turėčiau daugiau draugų
9. Jeigu mano draugai rinktųsi vadovą, jie išsirinktų mane
10. Sudėtingose situacijose bendraamžiai neprašytų mano pagalbos

Siekiant įvertinti vaikų gyvenančių šeimose savęs vertinimą santykiuose su bendraamžiais, taikyta Pearsono koreliacija.

Iš lentelės matyti, kad yra ryšys tarp to, kad vaikai gyvenantys šeimose mano, jog su jais linksma ir minėjo, jog mėgstamuose užsiėmimuose jiems sekasi taip pat kaip ir kitiems vaikams ($r=0,433$, $p<0,000$), taip pat nustatytas ryšys tarp vaikų nuomonės, jog jie turi tiek pat draugų, kaip ir visi bei savo veiklos vertinimo mėgstamuose vaikų užsiėmimuose ($r=0,256$, $p<0,009$). Tikėtina, jog vaikai manantys, jog turi tiek pat draugų, kiek ir kiti vaikai, t.y. mažai kuo besiskiriantys nuo kitų, taip pat laisvai jaučiasi ir bendroje veikloje.

Stipri koreliacija nustatyta, tarp vaikų noro būti kitokiais, taip tikintis susirasti daugiau draugų ir pasisakymu, jog draugai dažnai juos erzina ($r=0,366$, $p<0,000$). Galbūt vaikai kuriuos dažnai erzina bendraamžiai, negeba suvokti dėl kokių priežasčių konkrečiai tai vyksta, todėl mažiau pasitiki savimi, netgi nori būti kitokiais. Taip pat vaikai, teigę, kad su jais kitiems vaikams yra linksma, rečiau manė, jog nėra populiarūs tarp bendraamžių ($r=0,344$, $p<0,001$). Stipriausios koreliacijos nustatytos tarp vaikų nuomonės, jog su jais draugams yra linksma ir pasitikėjimo savimi – tikėtina, kad linksmumas yra viena iš savybių, patraukliausių vaikams, padedančių pritaipyti bendraamžių būryje.

Siekta nustatyti sąryšius tarp vaikų augančių globos namuose savęs vertinimo santykiuose su bendraamžiais situacijas. Pastebėta, kad vaikai manantys, jog turi tiek pat draugų, kiek ir kiti bendraamžiai, taip pat pasitiki savimi bendruose užsiėmimuose ($r=0,426$, $p<0,000$). Tai toks pat rezultatas, koks nustatytas šeimose augančių vaikų tyrime. Taigi, vaikai iš abiejų tiriamųjų grupių jaučiasi gerai bendroje veikloje su bendraamžiais, tuo atveju, jeigu labiau pasitiki savimi, mano turintis pakankamai draugų, nesijaučia prastesniu. Tačiau vaikai iš globos namų, skirtingai nuo augančių šeimose, minėjo, jog nepriklausomai nuo to ar bendraamžiai juos erzina, jie vistiek gerai jaučiasi draugų būryje ir mano, jog kitiems vaikams su jais linksma ($r=-0,218$, $p<0,029$). Vaikai globos namuose turi mažiau galimybių bendrauti su už globos namų sienų esančiais vaikais, jiems sudėtingiau pasirinkti su kuo bendrauti, galbūt todėl jie pakantesni draugų erzitimams, pašaipoms. Tačiau visgi nustatytas silpnas ryšys tarp pasisakymų, jog vaikai juos erzina ir noro būti kitokiu ($r=0,243$, $p<0,015$).

Vaikai iš globos namų, taip pat kaip ir augantys šeimose labai vertina humoro jausmą, linksmumą, nes analizuojant ryšį tarp vaikų nuomonės, jog kiti norėtų būti į juos panašūs ir gebėjimo pralinksminti draugus, nustatytas stiprus koreliacinis ryšys ($r=0,249$, $p<0,012$).

Analizuojant tyrimo rezultatus, nustatyta dar keletas koreliacijų. Vaikai augantys šeimose ir manantys, jog nėra mėgiami draugų tarpe, tikina, kad jei galėtų, jų tėvai juos iškeistų į kitą

vaiką ($r=0,303$, $p<0,002$) bei nelabai stengiasi juos suprasti ($r=-0,213$, $p<0,036$). O tie vaikai, kurie bendraamžių tarpe jaučiasi gerai, mano, jog tėvai jais didžiuojasi tokiais kokie jie yra ($r=0,372$, $p<0,000$). Pastaroji koreliacija labai svarbi, todėl galima teigti, kad tėvų palaikymas yra vienas svarbiausių vaikų pasitikėjimo savimi vystymuisi, tačiau ne mažiau svarbi bendraamžių nuomonė. Nes nors vaikai namuose jaučiasi ir svarbūs ir mėgstami, bendraamžių tarpe ne visuomet priimami ($r=0,212$, $p<0,038$). Ne mažiau svarbus tėvų pasitikėjimas vaiku – tie, kurie išreiškė tokį pasitikėjimą nuolat jaučiantys, taip pat gerai jaučiasi ir draugų būryje ($r=0,257$, $p<0,011$).

Gerą savijautą bendraamžių būryje sąlygoja ir mokytojų palaikymas. Vaikai, kurie teigė, kad mokyklos užsiėmimuose jiems sekasi neprašiau nei kitiems vaikams, taip pat gerai jaučiasi ir mėgstamų užsiėmimų su draugais metu ($r=0,358$, $p<0,000$). O tie vaikai, kurie mokykloje jaučiasi beverčiai, draugų būryje ne visuomet jaučiasi mėgiami ($r=-0,211$, $p<0,040$).

Tų tėvų vaikai, kuriais tėvai pasitiki ir priima tokiais, kokie jie yra, demonstravo pasitikėjimą bendraamžių tarpe – jie mano, kad draugai vadovą rinktų būtent juos, bet to sudėtingose situacijose kreiptųsi pagalbos ($r=0,421$, $p<0,000$). Vaikai manantys, jog tėvai jais didžiuojasi, nemanė, jog tėvai juos norėtų iškeisti į kitus vaikus ar per daug iš jų tikisi.

Vaikai jaučiantys tėvų pasitikėjimą, labiau savimi pasitiki ir mokykloje. Tokią tendenciją atskleidė koreliacijų tarp savęs vertinimo santykiuose su tėvais ir mokytojais ieškojimas. Mokiniai teigiantys, kad didžiuojasi turintys tokią mokytoją, taip pat teigė pasididžiavimą jaučiantys iš savo tėvų ($r=0,388$, $p<0,000$). Tėvai demonstruojantys pagarbos, pasididžiavimo savo vaikais jausmus, tokių pat jausmų aplinkai išmoko ir savo atžalas. Ypač vaikai pasitiki savimi ateities sėkmės klausimu, kai jaučia tėvų palaikymą, jaučiasi mėgiami namuose. Vaikai, teigiantys, kad namuose sulaukia per mažai dėmesio, taip pat mano, jog namuose jaučiasi nemėgstami ($r=0,280$, $p<0,006$), norėtų būti gimę kitoje šeimoje ($r=0,320$, $p<0,001$).

Vaikai augantys vaikų globos namuose, kaip ir augantys šeimose nesijaučia populiarūs tarp bendraamžių, jei pastarieji juos erzina ($r=0,379$, $p<0,000$), mano, kad mokytoja iš jų per daug tikisi ($r=0,200$, $p<0,046$), teigia, kad mokslai jiems sekasi sunkiau, nei draugams ($r=0,220$, $p<0,028$) bei mokykloje jaučiasi beverčiais ($r=0,249$, $p<0,012$).

Nemažiau vaikams iš globos namų svarbi ir mokytojų nuomonė. Nustatyta, kad jei vaikai mano, jog mokytoja (auklėtoja) jais didžiuojasi tokiais kokie jie yra, vaikai dažniau mano, jog yra tokie, kaip ir kiti jų draugai ($r=0,320$, $p<0,001$), mano, kad vadovu draugai rinktų būtent juos, ir teigia, kad auklėtojos nekeistų jų į kitus vaikus ($r=0,541$, $p<0,000$). Vaikai manantys, kad auklėtojos stengiasi juos suprasti bei pasitiki, atitinkamai didžiuojasi tokiais mokiniais. Skirtingai

nei vaikai iš šeimų, globos namų auklėtiniai, mano, kad auklėtojų per didelį lūkesčiai jų atžvilgiu, nemažina auklėtojų pasitikėjimo savo auklėtiniais ($r=0,216$, $p<0,031$).

Vaikai teigė, kad norėtų gyventi kituose globos namuose, taip pat mano, kad namų šeimynoje į juos nieks nekreipia dėmesio ($r=0,345$, $p<0,000$), turbūt dėl šios priežasties vaikai ir nori keisti aplinką, nes dabartinėje nesijaučia pakankamai saugūs, mėgiami.

Svarbu, kad vaikai, kurie jaučiasi globos namuose svarbiais, dažniau reiškė pasitikėjimą santykiuose su draugais, mano, kad draugai pakankamai dažnai juos pasirinktų vadovais, pasikviestų pagalbos, geba didžiuotis mokytojų įvertinimu, jaučiasi svarbūs klasėje.

Vaikai teigė, jaučiantys auklėtojos tikėjimą jų sėkme, taip pat parodė daugiau pasitikėjimo auklėtoja, mokytojais, draugais, nei vaikai, kurie mano, jog auklėtoja netiki jų sėkme – pastarieji taip pat jaučiasi mažiau mėgiami bendraamžių tarpe.

Apibendrinant galima teigti, kad ir vaikų globos namuose ir šeimose augantiems vaikams labai svarbu aplinkinių pasitikėjimas jais. Nustatytas stiprus ryšys tarp aplinkinių (bendraamžių, tėvų, globėjų, mokytojų) demonstruojamos pagarbos, tikėjimo vaikų sėkme ir vaiko savivartės lygio. Statistiškai reikšmingų koreliacijų nenustatyta, tačiau pastebėta nedidelė tendencija, kad mažiausiai vaikų pasitikėjimui savimi įtakos turi mokytojų nuomonė, o didžiausia – bendraamžių. Šiame tyrime nebuvo analizuojama koreliacija tarp vaikų savivartės santykiuose su tėvais, draugais ir mokytojais bei lyties, klasės atžvilgiu, tačiau remiantis literatūra galima teigti, kad bendraamžių nuomonė ypač svarbi vyresnėse klasėse – 14 – 17 metų amžiaus vaikams. Tuo tarpu jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikai (7 – 12m.) labiau pasitiki tėvų, auklėtojų nuomone ir jų pasitikėjimui savimi didelę įtaką daro tėvų, auklėtojų demonstruojamas tikėjimas jų jėgomis, paskatinimai, pagarbių santykių šeimoje palaikymas.

4. ŠEIMOSE IR VAIKŲ GLOBOS NAMUOSE UGDOMŲ VAIKŲ SOCIOMETRINIO STATUSO TYRIMO REZULTATAI IR ANALIZĖ

Formuojantis vaiko tapatumui, vis svarbesnis tampa kitų jam svarbių asmenų, ypač bendraamžių, vertinimas. Ypač pažeidžiami aplinkos yra paaugliai. Vienas svarbiausių paauglio buvimo bendraamžių grupėje psichologinių veiksnių yra socialinis priėmimas. Autoriai (D.Beresnevičienė (2004), V.Legkauskas (2004), A.Vaičiulienė (2000), G.Valickas (1991) ir kt.) tyrimuose analizavę paauglių savivertės ypatumus ypatingą dėmesį skyrė tirti šeimos ir bendraamžių daromą įtaką pozityviam arba negatyviam savęs vertinimo formavimuisi. Šiame tyrime vaikų savivertė bus nagrinėjama jų populiarumo tarp bendraamžių aspektu.

4.1. Sociometrinio statuso tyrimo metodika

Tyrimui naudota Dž. Moreno pasiūlytas ir išstobulintas sociometrinis metodas (Priedas 1).

Tiriamiesiems pasiūlyta pasirinkti kitus grupės narius atsakant į tokius klausimus: su kuo norėtų/nenorėtų eiti į pramogų parką ir su kuo norėtų/nenorėtų mokytis toje pačioje klasėje. Tiriamiesiems pasakoma, kad jų atsakymai liks paslapyje.

Pagal surinktą balų skaičių mokiniai skirstomi į 5 pogrupius (Jasikevičius, 1995) :

- 1) žvaigždės - populiarios asmenybės, kuriomis pasitiki daugelis asmenų;
- 2) mėgstamieji - individai, gavę 2 – 3 teigiamus pasirinkimus;
- 3) priimtieji - grupės nariai, gavę bent vieną teigiamą pasirinkimą;
- 4) izoliuotieji - negavę nei teigiamų, nei neigiamų pasirinkimų;
- 5) nepriimtieji - asmenys, gavę tik neigiamus pasirinkimus.

Išvedus kiekvieno grupės nario balų vidurkį, grupės nariai suskirstyti į atitinkamas grupes. galima suskirstyti rangais.

Šiame darbe kiekvienam mokiniui paskaičiuoti teigiamų ir neigiamų priskyrimų pagal du kriterijus (formalaus - mokslo ir neformalaus - laisvalaikio) santykiniai dažniai. Tyrime dalyvavo dvi aštuntos klasės po 25 mokinius. Aštuntos klasės buvo pasirinktos dėl optimalaus mokinių skaičiaus (tyrimo metu dėl gripo klasėse buvo mažiau mokinių, tačiau mokiniai galėjo pasirinkti sergančius mokinius).

4.2. Sociometrinio statuso tyrimo analizė

Sociometrinės apklausos būdu gauti atsakymai išdėstyti pasirinkimo matricose (4 - 7 priedai).

Vaikų augančių šeimose socialinio statuso formaliuose santykiuose pasiskirstymas (Priedas 6):

I *žvaigždės* – (matricoje Nr.: 3, 15)

II *mėgstamieji* – (matricoje Nr.: 2, 4, 8, 22, 24)

III *priimtieji* – (matricoje Nr.: 7, 8, 9, 10, 11, 16, 23, 25)

IV *izoliuotieji* - (matricoje Nr.: 12, 14, 18, 20)

V *atstumtieji* – (matricoje Nr.: 1, 5, 13, 21, 24)

Klasėje yra du populiarūs mokiniai (žvaigždės), mėgstamų asmenų – 5, priimtųjų – 8, izoliuotųjų – 4, atstumtųjų – 5. Atstumtųjų klasėje skaičius labai didelis ir gali būti dėl tos priežasties, kad vaikai nesančius klasėje mokinius rinkosi, kaip neigiamus draugus.

Vaikų augančių šeimose socialinio statuso neformaliuose santykiuose pasiskirstymas (Priedas 8):

I *žvaigždės* – (matricoje Nr.: 23)

II *mėgstamieji* – (matricoje Nr.: 2, 10, 19, 24)

III *priimtieji* – (matricoje Nr.: 1, 4, 6, 7, 8, 9, 14, 15, 16, 17, 21)

IV *izoliuotieji* - (matricoje Nr.: 3, 5, 12, 22)

V *atstumtieji* – (matricoje Nr.: 11, 13, 18, 20, 25)

Neformaliuose santykiuose mokinių socialinio statuso pasiskirstymas panašus į formaliųjų santykių socialinio statuso pasiskirstymą: klasėje yra vienas populiarus mokinys (žvaigždė), mėgstamų asmenų – 4, priimtųjų – 11, izoliuotųjų – 4, atstumtųjų – 5.

Apibendrinant socialinio statuso pasiskirstymą formaliuose ir neformaliuose santykiuose matome, kad neformaliuose santykiuose šiek tiek daugiau priimtųjų grupės vaikų, o formaliuose santykiuose beveik po lygiai atstumtųjų ir izoliuotųjų.

Vaikų augančių globos namuose socialinio statuso formaliuose santykiuose pasiskirstymas (Priedas 7):

I *žvaigždės* – (matricoje Nr.: 7)

II *mėgstamieji* – (matricoje Nr.: 2, 3, 6, 17, 22)

III *priimtieji* – (matricoje Nr.: 5, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 18, 25)

IV *izoliuotieji* - (matricoje Nr.: 1, 8, 19, 24)

V *atstumtieji* – (matricoje Nr.: 4, 13, 14, 20, 21, 23)

Apibendrinant formaliųjų santykių socialinio statuso pasiskirstymą, galima teigti, kad klasėje yra vienas labai populiarus mokinys (žvaigždė), 5 mėgstami mokiniai, 9 priimti mokiniai, 4 izoliuotieji ir 6 atstumtieji.

Vaikų augančių globos namuose socialinio statuso neformaliuose santykiuose pasiskirstymas (Priedas 7):

I *žvaigždės* – (matricoje Nr.:7)

II *mėgstamieji* – (matricoje Nr.: 1, 5, 14, 21, 23)

III *priimtieji* – (matricoje Nr.: 2, 3, 4, 6, 9, 10, 11, 15, 18, 24)

IV *izoliuotieji* - (matricoje Nr.: 8, 13, 16, 17, 22)

V *atstumtieji* – (matricoje Nr.: 12, 19, 20, 25)

Susumavus neformaliųjų santykių socialinio statuso neformaliuose santykiuose pasiskirstymą, matome, kad klasėje yra vienas populiarus mokinys, 5 mėgstami, daugiausia yra priimtųjų (10), 5 izoliuotieji ir 4 atstumtieji mokiniai.

Lyginant socialinio statuso formaliuose ir neformaliuose pasiskirstymą, matome, kad atstumtųjų daugiau formaliuose santykiuose, tačiau socialinio statuso pasiskirstymas formaliuose ir neformaliuose santykiuose labai panašus.

Surinkti sociometrinės apklausos duomenys leidžia nustatyti du labai svarbius grupės požymius: integralumą ir glaustumą, pagal kuriuos galime daugiau sužinoti apie grupės tarpasmeninius santykius.

Grupės integralumo laipsnį rodo izoliuotųjų ir atstumtųjų bei bendras grupės narių santykis. Izoliuotieji ir atstumtieji faktiškai yra už grupės ribų. Kuo tokių asmenų daugiau, tuo grupės integralumas mažesnis (8 lentelė).

8 lentelė. Vaikų gyvenančių šeimose ir globos namuose grupių integralumas ir glaustumas

	Vaikai augantys šeimose		Vaikai augantys globos namuose	
	Formaliuose santykiuose	Neformaliuose santykiuose	Formaliuose santykiuose	Neformaliuose santykiuose
Integralumas	0,36	0,4	0,36	0,4
Glaustumas	0.08	0.07	0.08	0.09

Grupės integralumas abiejų tiriamųjų grupėse yra labai mažas, o neformaliuose santykiuose jis yra dar šiek tiek mažesnis. Įdomu, kad ir šeimose augančių vaikų klasėse ir globos namų vaikų klasėse integralumo laipsnis sutampa. Tai rodo, kad klasės draugiškumas, vieningumas, tarpasmeniniai santykiai nuo vaikų gyvenimo sąlygų šiuo atveju nepriklauso.

Ir formaliuose ir neformaliuose santykiuose abiejų tiriamųjų grupių glaustumas ganėtinai mažas, galime teigti, kad abi tirtos klasės yra gana nedraugiškos, susiskirsčiusios grupelėmis. Palyginus diadas tiek formaliuose, tiek neformaliuose santykiuose, nerasta nei vienos diados, kuri sutaptų. Vadinasi mokiniai formalių santykių atveju renkasi būtent tokius draugus iš kurių tikimasi daugiausia pagalbos ar naudos.

4.3. Ryšys tarp šeimose ir vaikų globos namuose ugdomų vaikų sociometrinio statuso ir savivertės lygių

Tyrimo metu siekta atskleisti vaikų augančių šeimose ir globos namuose savivertės ir socialinio statuso bendraamžių grupėje koreliacijas. Buvo analizuota aštuntų klasių mokinių savivertės tyrimo duomenys ir tų pačių klasių tarpasmeninių santykių tyrimo rezultatai.

Aštuntos klasės mokinių savivertė, lyginant su kitų klasių, buvo žemiausių rodiklių – šiose klasėse buvo daugiausia žemai save vertinančių mokinių.

Sociometrinio tyrimo metu, taip pat pastebėta, kad aštuntose klasėse (ir šeimose, ir globos namuose augančių vaikų) ypač daug atstumtųjų vaikų, labai mažai populiarių, nedaug mėgstamų vaikų. Didelių skirtumų tarp socialinio statuso formaliuose ir neformaliuose santykiuose nenustatyta. Abiejų tiriamųjų grupių klasių integralumo ir glaustumo laipsniai labai žemi – klasės nedraugiškos, tačiau abiejų grupių rodikliai sutampa – vadinasi šis faktorius nuo vaikų gyvenamosios vietos nepriklauso.

9 lentelė. Šeimose ir vaikų globos namuose ugdomų vaikų savivertės lygmenų ir socialinio statuso Pearson'o koreliacinės analizės rodikliai

Savivertės lygiai	Socialinis statusas grupėje (<i>vaikai augantys šeimose/vaikai ugdomi vaikų globos namuose</i>)				
	Žvaigždės	Mėgstamieji	Priimtieji	Izoliuotieji	Nepriimtieji
Aukštas	0,015/-0,023	0,098/-0,016	-0,193/-0,142	0,486/0,256	-0,173/-0,012
Vidutinis	-0,181/-0,012	0,014/-0,247	-0,156/-0,123	-0,108/-0,185	0,022/0,214
Žemas	-0,215/-0,487	-0,136/-0,012	0,092/-0,258	0,192/0,254	0,137/-0,018

* - $p < 0,01$, koreliacija statistiškai reikšminga.

** - $p < 0,001$, koreliacija statistiškai reikšminga.

Tyrimų duomenys (9 lentelė) atskleidė keletą tendencijų. Paaiškėjo, kad aukštesnę savivertę turintys vaikai savo bendraamžių grupėje yra draugiškesni. Šie pastebėjimai patvirtina humanistinės, egzistencinės ir kitų pakraipų psichologų iškeltą prielaidą, kad gerbiantis save žmogus gerbia save ir kitus, įžvelgia ne tik savo, bet ir kito asmens vertę. Pavyzdžiui, remiantis

A.Maslows (Psichologijos žodynas, 1993) asmenybės koncepcija taip pat galima manyti, kad pasitikintys savimi individai yra tolerantiškesni sau ir kitiems.

Nors praktiškai visi vyresniųjų klasių mokinių savivertės rodikliai teigiamai koreliuoja su šių mokinių tolerantiškesnio elgesio apraiškomis, pastebėta tendencija, kad aukštesnio lygio savivertės vaikai (nors šis ryšys nėra statistiškai patikimas) yra ir mėgstamesni klasėje, jų socialinis statusas aukštesnis nei bendraklasių. Remiantis šio amžiaus tarpsnio jaunuolių psichologiniais ypatumais tyrinėjančių mokslininkų pastebėjimais (Jenkins, 1997), galima teigti, kad geriau save vertinantys mokiniai taip pat vertinami ir aplinkinių.

Ieškant sąsajų tarp tyrime dalyvavusių žemos savivertės mokinių, taip pat pastebėta keletą tendencijų, kad būtent pastarųjų socialinis statusas ir formaliuose, ir neformaliuose santykiuose yra žemesnis – jie priklauso izoliuotųjų arba atstumtųjų grupei.

Apibendrinant galima teigti, kad koreliacinės analizės rezultatai parodė, kad tiek su tėvais, tiek globos institucijose gyvenančių vaikų tam tikri savęs vertinimo rodikliai yra artimai tarpusavyje susiję, taip pat vieni jų tiesiogiai skatina kitų rodiklių pasireiškimą. Pastebėta, kad teigiamai save vertinantys vaikai (aukšto savivertės lygio) yra labiau patenkinti savo santykiais su bendraamžiais, mokytojais, tėvais. Nustatyta, kad žema saviverte pasižymintys vaikai, jaučiasi nemėgstami bendraamžių būryje, nesijaučia saugūs namuose, nepalaikomi mokytojų.

IŠVADOS

1. Hipotezė, kad vaikų ugdomų globos namuose savęs vertinimas menkesnis nei vaikų, ugdomų šeimose, pasitvirtino.
2. Hipotezė, kad tarpasmeniniuose santykiuose su bendraamžiais vaikų globos namų auklėtiniai yra mažiau populiarūs nei šeimose ugdomi vaikai nepasitvirtino. Pastebėta nežymi tendencija, kad vaikai augantys globos namuose turi šiek tiek mažiau labai populiarių ir šiek tiek mažiau mėgstamų bendraklasių, tačiau šie rodikliai nuo vaikų augančių šeimose tarpasmeninių santykių tyrimo, skiriasi labai nežymiai.
3. Tyrimo rezultatai įgalina teigti, kad jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikai daugiausia pasižymi aukštu arba vidutiniu savivertės lygiu, o vyresniųjų klasių mokiniai dažniau pasižymėjo žemu savivertės lygiu.
4. Tyrimo metu išryškėjo tam tikros koreliacijos tarp savivertės skirtinguose socialiniuose blokuose:
 - Nustatyta, kad augančių namuose vaikų savivertės koeficientai šiek tiek aukštesni, nei vaikų augančių globos namuose. Vadinasi, vaikai augantys namuose jaučiasi labiau mėgiami bendraamžių, nei vaikai iš globos namų.
 - Statistiškai reikšmingų koreliacijų tarp lyties ir amžiaus bei savivertės lygių nenustatyta.
 - Savęs vertinimą šeimos bloke labiau įtakoja amžiaus faktorius: jaunesniųjų klasių vaikai iš globos namų mažiau nei kitų klasių ir grupių vaikai norėtų būti gimę kitoje aplinkoje.
 - Ir jaunesni (3-4 kl.) ir vyresni (8-9 kl.) iš abiejų tiriamųjų grupių (augantys šeimose ir globos namuose) vaikai mano, jog tėvai per daug iš jų nori ($t= 2,164$, $p<0,035$), tačiau taip pat teigia, kad tėvai gali jais pasitikėti ($t= -2,391$, $p<0,020$).
 - Mokiniai, augantys globos namuose mokykloje jaučiasi mažiau įvertinami, mažiau suprasti nei augantys šeimose. Augančių globos namuose vaikų savęs vertinimas santykiuose su mokytojais yra prastesnis nei augančių šeimose.
 - Vaikai iš globos namų, taip pat kaip ir augantys šeimose labai vertina humoro jausmą, linksmumą, nes analizuojant ryšį tarp vaikų nuomonės, jog kiti norėtų būti į juos panašūs ir gebėjimo pralinksminti draugus, nustatytas stiprus koreliacinis ryšys ($r=0,249$, $p<0,012$).

- Vaikai jaučiantys tėvų pasitikėjimą, labiau savimi pasitiki ir mokykloje. Tokią tendenciją atskleidė koreliacijų tarp savęs vertinimo santykiuose su tėvais ir mokytojais ieškojimas.
- Pastebėta, kad ir vaikų globos namuose, ir šeimose augantiems vaikams labai svarbu aplinkinių pasitikėjimas jais. Nustatytas stiprus koreliacinis ryšys tarp aplinkinių (bendraamžių, tėvų, globėjų, mokytojų) demonstruojamos pagarbos, tikėjimo vaikų sėkme ir vaiko savivertės lygio. Statistiškai reikšmingų koreliacijų nenustatyta, tačiau pastebėta nedidelė tendencija, kad mažiausiai vaikų pasitikėjimui savimi įtakos turi mokytojų nuomonė, o didžiausia – bendraamžių. Būtent daugiausia žemos savivertės rodiklių nustatyta santykiuose su mokytojais.

REKOMENDACIJOS

Tyrimo metu nenustatyta, kad vaikai gyvenantys šeimose ar vaikų globos namuose labai skirtąsi savivertės lygiu, tačiau pastebėta, kad vaikai iš globos namų vertindami save santykiuose su mokytojais dažniau jautėsi esantys Beverčiai, teigė jaučiantys mokytojų nepasitikėjimą, nenorą padėti. Tai tiesiogiai koreliuoja su šių vaikų savęs vertinimu bendroje mokyklinėje veikloje – vaikai nepasitikėjo savimi, mano, kad ne visose veiklose jiems sekasi, taip pat kaip kitiems vaikams. Vienas iš sprendimų būtų - **sąlygų globos namuose gerinimas artinant jas prie šeimos modelio**. Šių priemonių įgyvendinimas susijęs su socialinės politikos ir ekonominiais sprendimais.

O globos namuose dirbantiems auklėtojams rekomenduojama visi pasitikėjimo savimi skatinimo būdai nurodyti daugybės autorių (Zambacevičienė, 1994; Martišauskienė, 1999; Lepeškieienė, 1996; Dildienė, 1995; Bulotaitė, 1996 ir kt.).

Taip pat ir šeimose augančių vaikų mokytojams ir globos namų auklėtojams siūloma taikyti sociometrinį tarpusavio santykių tyrimą bei koreguoti situacijas pagal gautus rezultatus, siekiant išsiaiškinti klasės atstumtuosius, izoliuotuosius, naudojantis psichologų patarimais **stengtis tokius vaikus įjungti į klasės darbą organizuojant bendrą veiklą, projektinius darbus atskleidžiant bendraklasiams gerąsias jų savybes**.

LITERATŪRA

1. Ališauskienė R. ir kt. (2004). Kursinių, bakalauro ir magistro darbų rengimo vadovas. Šiauliai: ŠU leidykla.
2. Anikejeva N. (1988). Mokytojui apie psichologinį klimatą mokykloje. Kaunas: Šviesa
3. Barkauskaitė M. (2001). Paaugliai: sociopedagoginė dinamika. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas
4. Barkauskaitė M. (1979). Mokinių tarpusavio santykiai. Kaunas: Šviesa
5. Bendravimo menas. (1993). Kaunas: Lietuvos mokytojų kvalifikacinis universitetas
6. Bendravimo psichologija. (2001). Kaunas: Technologija
7. Beresnevičienė D., Andiulytė I. (2004). Paauglių savęs vertinimo ypatumai. Ugdymo psichologija. Nr.11-12. P.125-133. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
8. Berezovinas N., Kolominskis J. (1975). Mokytojas ir vaikų kolektyvas. Minskas:
9. Bulotaitė L. (1995). Apie moksleivių savęs vertinimą. Vilnius: Margi raštai
10. Butkienė G., Kepalaitė A.(1996). Mokymasis ir asmenybės brendimas. Vilnius: Margi raštai
11. Dereškevičius Pr. ir kt. (2000). Mokyklos nelankymo priežastys. Vilnius. Vilniaus pedagoginis universitetas.
12. Dildienė A. (1995). Savęs vertinimas ir savikūra. Vilnius: Margi raštai
13. Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N. (1996). Aš myliu kiekvieną vaiką. Vilnius: Valstybinis leidybos centras
14. Gailienė I. (2001). Atstumtieji klasėje : situacijos bendrojo lavinimo mokykloje analizė / Pedagogika. Nr.54. P. 65 – 71. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas
15. Goštautas A. ir kt. (2004). Paauglių, gyvenančių globos įstaigose, psichosocialinio prisitaikymo sunkumai / Specialusis ugdymas. Nr.1(10). P.30-38. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
16. Goštautas A. ir kt. (2005). Bendravimo ugdymo priemonių efektyvumas dirbant su vaikų globos namų auklėtiniais / Specialusis ugdymas. Nr.1(12). P.137-146. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
17. Gumuliauskienė A. (2001). Jaunesniųjų moksleivių savęs vertinimo ypatumai kaip socialinės brandos apraiškos / Pedagogika. Nr.54. P.79-83. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas

18. Ignatavičius S., Žukauskienė R. (1999). Rizikos grupės vaikai. Vilnius: Valstybinis leidybos centras
19. Jasikevičius A. (1995). Žmonių grupių (socialinė) psichologija. Vilnius: Žodynas.
20. Jenkins J. (1997). Šių laikų dorovinės problemos. Vilnius: Tyto alba.
21. Juodaitytė A. (2003). Vaikystės fenomenas: socialinis-edukacinis aspektas. Šiauliai.
22. Korman A. K. (1970). Towards a hypothesis of work behaviour/Journal of Applied Psychology. No.54(1). P. 37.
23. Legkauskas V. (2004). Savimonės turinio kitimas vaikystėje ir paauglystėje. Ugdymo psichologija. Nr.11-12. P.61-67. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
24. Lapeškienė V. (1996). Humanistinis ugdymas mokykloje. Vilnius: Valstybinis leidybos centras
25. Lyčių skirtumas švietimo sistemoje. (2000). Vilnius: Presvika
26. Makauskienė V. (1996). Vaikų turinčių kalbos sutrikimų, savęs vertinimo ypatumai. Magistro tezės/ Kaunas.
27. Martišauskienė E. (1994). Tėvų doriniai vertinimai – svarbi savęs vertinimo prielaida /Dora. Šeima. Mokykla. Konferencijos medžiaga. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
28. Myers D.G. (2000). Psichologija. Kaunas: Poligrafija ir informatika
29. Petrulytė A. (2003). Jaunesniojo paauglio socialinė raida. Vilnius: Presvika
30. Pikūnas J. (1994). Asmenybės vystymasis. Kaunas.
31. Porat F. (1991). Savigarba: kelias į sėkmę ir meilę. Kaunas: Menta
32. Predators. Psychology today. [žiūrėta 2005-10-15]. Prieiga per internetą: <http://www.crimelibrary.com/criminal_mind/psychology/robert_hare/index.html
33. Psichologija studentui. (1996). Kaunas: Technologija
34. Psichologijos žodynas. (1993). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla
35. Psychology Scales. Key References Related to Psychology and the Hare Scales. [žiūrėta 2005-10-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.hare.org/references/>
36. Samašonok K. (2005). Paauglių, gyvenančių globos namuose ir pilnose šeimose, savęs vertinimo ypatumai / Specialusis ugdymas. Nr.2(13). P.101-110. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
37. Spurga V. (1999). Socialinė psichologija. Vilnius: Margi raštai
38. Suslavičius A. (1995). Socialinė psichologija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla
39. Sutton C. (1999). Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija. Vilnius. Margi raštai

40. Vaičiulienė A. (2000). Paauglio asmenybės tapatumo raidos ypatybių ir šeimos struktūros santykis. Vilnius. Vilniaus universitetas
41. Valickas G. (1991). Asmenybės savęs vertinimas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla
42. Zambacevičienė E.P. (1994). Psichologijos metodai ir psichologinio tyrimo metodikos. Vilnius.
43. Zaukienė A. (1998). Mokytojo veikla – ieškojimų ir sprendimų kelyje. Vilnius: Kronta
44. Žemaitis V. (1995). Dorovinis savęs vertinimas. Vilnius: Ethos
45. Žukauskienė R. (1997). Jaunesniojo ir vyresniojo mokyklinio amžiaus vaikų tarpusavio santykiai/Psichologija. Nr. 16, P. 85-97. Vilnius: Vilniaus universitetas
46. Žukauskienė R.(1998). Raidos psichologija. Vilnius: Margi raštai
47. Боршевский М. И. (1980). Теоретические вопросы самосознания личности. Психологические вопросы самосознания подростков. Киев.
48. Мак-Вильямс Н. (2001). Психоаналитическая диагностика. Москва

PRIEDAI

